

अध्याय : एक

परिचय

१.१ शीर्षक

प्रस्तुत सिर्जनापत्रको शीर्षक “सिर्जनाका सुनाखरी” रहेको छ ।

१.२ शीर्षक परिचय

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह नेपाली विषयको दसौं पत्रका विभिन्न ऐच्छिक विषयहरूमध्ये सिर्जनापत्र पनि एक हो । उक्त ऐच्छिक पत्रको शैक्षिक आवश्यकता परिपूर्ति गर्न यहाँ कविता सङ्ग्रहका रूपमा “सिर्जनाका सुनाखरी” प्रस्तुत गरिएको छ ।

सिर्जना मानव हृदयको कल्पनाशक्तिको कलात्मक उपज हो । स्रष्टाले भोगेका जीवनका भोगाइहरू, जीवनका विविध पक्षका अनुभवहरू, सामाजिक मूल्य र मान्यता प्रतिको दृष्टिकोण एवं समाज रूपान्तरणका विविध आयाम समेट्ने सिर्जना एक रहिरलो, गर्विलो एवं गाम्भीर्य अभिव्यक्ति हो । यो कला हो जसको नसानसामा चिन्तन लुकेको हुन्छ । सिर्जनाले कलाको मीठो सुगन्ध पाएपछि यो विविध रूपमा फैलन थाल्छ । अनि सर्जकलाई विविध वास्नाले आनन्दानुभूति दिलाउँछ । तत्वगत र भावगत आधारमा सिर्जनाका स्वरूपहरू छुट्टिन्छन् । सिर्जना समाजको दृष्टिकोण हो । त्यसैले व्यक्तिगत सिर्जनामा पनि समाज लुकेको हुन्छ, बोलेको हुन्छ । समाज र संस्कृतिबाट टाढा रहेर स्रष्टाले सिर्जना गर्न सक्दैन । सिर्जनाकर्मीहरू आफ्ना अनुभूतिको उच्छलनहरूलाई मुख्य रूपमा कविता मार्फत अभिव्यक्त गर्दछन् । सिर्जना शक्ति अनन्तताको खोजी हो । सिर्जनात्मक कार्यले नव आदर्शको खोजी गर्दै नौला चिन्तनहरूको विकास गरिरहेको हुन्छ । कविता सच्चा हृदयको रोशनी हो सृष्टिको शुरुदेखि मानवमनमा कल्पना र भावनाले तरङ्गित हुने अवसर पाएको छ । ती तरङ्गलाई जीवन्त राख्ने एउटै माध्यम सिर्जना हो । सिर्जनाका विविध पाठामध्ये कविता विधाले एक साङ्गीतिक गुञ्जन प्राप्त गर्दछ र यसको अर्को नाम प्रियता, रोचकता र आनन्द हो । विविध स्रष्टाका आ-आफ्नै कविता सम्बन्धी मान्यता रहेका छन् । यसरी नै यसका विविध पक्ष र स्वरूपबाट प्रभावित भई एवं सिर्जना कर्ममा निरन्तर लाग्ने अठोटका साथ यस सङ्ग्रहमा सङ्कलित कविताहरू रचना गरिनेछन् । कविता अन्तरहृदयमा फुलेको

सुन्दर फूल हो; जसको वासना लिनबाट स्रष्टा च्युत हुन सक्दैन । त्यसैले यसमा मेरो अनुभव र अनुभूतिलाई राष्ट्र र यसकै सेरोफेरोका प्राकृतिक, सांस्कृतिक जीवन शैलीबाट निकट रहेर निजात्मक दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेकी छु । यसमा राष्ट्रिय चेतना र समसामयिक भावधारा झल्कने खालका कविता रहेका छन् । प्रस्तुत कविता सङ्ग्रह “सिर्जनाका सुनाखरी” मा २१ वटा कविताहरू समाहित छन् ।

१.३ सिर्जनापत्रको प्रयोजन

प्रस्तुत सिर्जनापत्रको मूल प्रयोजन त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोन्तर तह दोस्रो वर्ष नेपाली विषयको दसौं पत्रको परिपूर्ति गर्नु रहेको छ ।

१.४ मेरा पूर्वकार्य

२०५३ साल जेठ महिनामा “मेरो भाइ” शीर्षकको कविता लेखनबाट मेरो कविता यात्रा शुरु भएको हो । धनगढीबाट प्रकाशित युगपुकार पत्रिकामा अनुशासित वि.पी. शीर्षकको कविता २०५३ सालमा नै छापिएपछि भने मेरो औपचारिक कवितालेखन शुरु भयो । त्यसपछि अन्य थुप्रै पत्रपत्रिका एवं एफ एम मार्फत मेरा कविताहरू सार्वजनिक हुन थाले । विद्यालय स्तरदेखि नै विभिन्न प्रतियोगितात्मक कार्यक्रमहरूमा सहभागी भई पुरस्कृत हुन थालेपछि अभै साहित्य लेखनमा बढी हौसला प्राप्त भयो । फलस्वरूप २०६३ सालमा मेरो “जता हेन्यो उतै आगो” नामक कविता सङ्ग्रह प्रकाशित एवं लोकार्पण भयो । यस कृतिले सानै उमेरमा गरेको प्रशंसनीय कार्य भनेर अग्रजहरूको हौसला एवं पारिवारिक समर्थनले एउटा अर्को ऊर्जा प्राप्त गर्‍यो । त्यसपछि २०६४ सालको जेठ-असार महिना आफूलाई महाकाव्य लेखनमा समाहित गरें । वि.सं. २०६४ मै छन्दोबद्ध साहित्यिक विवाह गरी त्यसै प्राङ्गणमा “आदर्श पुष्पा” महाकाव्यको लोकार्पणसमेत भयो । त्यसपछि लगत्तै २०६५ सालमा “अनुहार तिम्रै” नामक बहरबद्ध गजल सङ्ग्रह प्रकाशित भयो । यसरी नेपाली साहित्यको सुन्दर बागमा तीन वटा विभिन्न वास्नाका फूलहरू फुलाउन सकेकोमा आफैमा एक किसिमको आनन्दानुभूति प्राप्त गरेकी छु । आफूले पनि विगत २० वर्ष अधिदेखि सिर्जनात्मक कार्यमा सङ्लग्न रहि विभिन्न कृतिहरू प्रकाशित गरेकाले सो कार्यको पहिचानका लागि प्रस्तुत सन्दर्भमा सिर्जनात्मक लेखनमा सहभागी हुन उपयुक्त हुने ठहर गरि यो सिर्जना पत्र प्रस्तुत गरिएको हो ।

१.५ विधा छनोट र सिर्जनापत्रको उद्देश्य

यस सिर्जनापत्रको विशेष ध्येय स्नातकोत्तर उपाधि हासिल गर्नु रहेपनि यसमा स्रष्टाको व्यक्तित्व विकास पनि साहायक रूपमा रहेको छ । सिर्जनाप्रतिको समर्पण भावलाई कवि व्यक्तित्वमार्फत समाजमा प्रस्फुटित गर्नु र त्यसलाई निर्देशकको टिप्पणी सल्लाह र सुभावाअनुसार परिमार्जित गरेर नेपाली साहित्यको समसामायिक कविता विधाको पवित्र मन्दिरमा एउटा मग्मगाउन सक्ने फूलको गुच्छा चढाउनु नै यसको उद्देश्य रहेको छ ।

१.६ सिर्जना कविता नै किन ? र यसको उपयोगिता के ?

सिर्जना गर्ने माध्यम अर्थात् भावनाहरूलाई प्रस्फुटित गर्ने तरिका विविध हुन्छन् । कविता सिर्जनाको सर्वप्रिय विधा हो । यो साहित्य सिर्जनाको आमा विधा हो । घरायसी वातावरण नै साहित्यमय भएकाले मेरो प्रेरणाको एउटा आधार वाल्यकालदेखि नै शुरु भयो । सानैदेखि कविता पढ्नु, सुन्नु, रचना गर्नु र विभिन्न विद्यालयस्तरीय कविता प्रतियोगितामा भाग लिई पटक-पटक पुरस्कृत हुनुले मलाई कविता सिर्जनाप्रति अभूँ उत्सुकता जगायो । फलस्वरूप सिर्जनात्मक लेखनमा कविता विधा रोजेर यसको स्वरूप तयार पारेकी छु ।

यो कविता सङ्ग्रह स्वीकृत एवं प्रकाशित भइसकेपछि नेपाली साहित्यको समसामायिक कविता फाँटमा एउटा इँटा थपिने छ । यस सङ्ग्रहभित्रका कवितामार्फत सामाजिक एवं राजनीतिक विकृति विसङ्गतिका विरुद्ध कलम चलाउने कोसिस गरिएको छ । यस सङ्ग्रह मार्फत आँउदा पिँढिहरूले कविता स्वतन्त्र, स्वच्छन्द, स्वतः स्फूर्त रूपमा प्रवाह हुन सक्नुपर्छ भन्ने कुरा सिक्नेछन् ।

१.७ सिर्जनापत्रको सीमा

यस सिर्जनापत्रमा सङ्कलित कविताहरू शास्त्रीय छन्द र लोक छन्दमा रहेका छन् । शास्त्रीय छन्द र लोक छन्दका विविध नियम समेटिनु यसको क्षेत्र रहे पनि छन्दको कठोरताभित्र सीमित रहनु यस सङ्ग्रहको सीमा रहेको छ ।

१.८ सिर्जनापत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत सिर्जनापत्रको संरचनालाई संगठित एवं व्यवस्थित रूपमा प्रस्तुत गर्नका लागि अध्ययनलाई निम्न चार अध्यायमा विभाजन गरिएको छ ।

१) अध्याय : एक - परिचय

यस अध्यायमा सिर्जनापत्रको सन्दर्भगत प्रयोजन प्रस्तुत गरिएको छ । यसभित्र शीर्षक, परिचय, रूपरेखा आदि रहेका छन् ।

२) अध्याय : दुई - कविता सिद्धान्त

यस अध्यायमा अध्ययन र सिर्जनाप्रतिको आफ्नो लगावबाट प्राप्त ज्ञानसहित साहित्य र विशेष गरी कविता विधासम्बन्धी सैद्धान्तिक अवधारणा प्रस्तुत गरिएको छ । यसैगरी कविताको ऐतिहासिक विकासक्रमको सङ्क्षेपीकृत रूप समेत उल्लेख गरिएको छ ।

३) अध्याय : तीन - सङ्ग्रहमा प्रस्तुत कविताको व्याख्या

यस अध्यायमा स्रष्टाबाट सिर्जित कविताहरूको प्रवृत्तिपरक विश्लेषण र सैद्धान्तिक कोणबाट समेत कवितालाई नजिकबाट हेरिएको छ । यसमा प्रत्येक कविताको फुटकर समीक्षासहित समग्रमा विशेषताको चर्चा गरिएको छ ।

४) अध्याय : चार- उपसंहार

यस अध्यायमा सम्पूर्ण सिर्जना पत्रको सारवस्तुलाई उपसंहार नाम दिई सारांशमा व्याख्या गरिएको छ ।

५) परिशिष्ट खण्ड

सिर्जनापत्रको अन्त्यमा सन्दर्भ सामग्री र परिशिष्ट राखिएको छ । परिशिष्ट खण्डमा २१ वटा फुटकर कविताहरू रहेका छन् । यो खण्ड सिर्जनापत्रको महत्वपूर्ण खण्ड रहेको छ ।

अध्याय : दुई

कविताको सिद्धान्त

२.१ सिर्जनात्मक लेखनको परिचय र यस सम्बन्धी मेरो निजी धारणा

सिर्जना स्रष्टा र पाठकको मनमा उत्पन्न गराउने अपूर्व आनन्दजन्य आल्हाद हो जो आनन्दको अमृतरस समान छ। सृष्टिको शुरुवातबाट नै मानव हृदय कल्पनाले तरङ्गित हुँदै आएको छ। कल्पनाको सङ्गीतले परिकल्पनालाई जीवन्तता प्रदान गर्दछ। सिर्जनात्मक लेखन विशिष्ट लेखनको उत्कृष्ट नमूना पनि हो जसमा रागात्मक भाषाका माध्यमबाट जीवन जगतलाई नजिकबाट चिहाउने काम हुन्छ। सिर्जनात्मक लेखन अनुभव र अनुभूतिमा आधारित रूप र अन्तरवस्तुमा कलागत सौन्दर्य प्राप्त गर्ने लेखन हो। यो कल्पना प्रधान हुन्छ। यो कलात्मक, रसात्मक अभिव्यक्ति हो जो उच्च सौन्दर्यात्मक हुन्छ। यसमा पूरै वैयक्तिक दृष्टिकोण हुन्छ।

व्यक्ति अनुसारको शैलीगत विविधता भल्किने सिर्जनात्मक लेखन अनौपचारिक भावपरक र हार्दिक हुन्छ। यो स्थापित वा ज्ञात विषय मूल्य र विचारहरूलाई जब प्रवर्द्धन, पुनर्व्यवस्था वा पुनः सृजन गरी लेखिने नवीन मौलिक लेखन हो। यसमा आलङ्कारिक भाषामा सुसङ्गठनात्मक प्रस्तुति पाइन्छ।

सिर्जनात्मक लेखनका बारे सोचन जति सजिलो छ, साहित्यिक सिर्जना रचन त्यति नै गाह्रो छ। सिर्जनात्मक लेखन रसात्मक कार्य हो। जीवन र जगतलाई हेर्ने दृष्टिकोण सर्जकले आफ्नो सिर्जना मार्फत गरिरहेको हुन्छ।

कल्पना प्रधान सिर्जनात्मक लेखनमा लेखकीय निजत्व हुन्छ। प्रचुर कलात्मकताको प्रयोग सँगै गरिएका सिर्जनशील कार्यहरूमा लेखक अनुसार शैलीगत विविधता हुन्छ। सर्जकको वैयक्तिक दृष्टि पनि सिर्जनात्मक लेखनका मार्फत अभिव्यक्त गरिन्छन्। अनुभूतिका उच्छलनहरू सिर्जनात्मक लेखनका क्रममा सर्जकद्वारा प्रस्तुत गरिन्छन् अनि भावनाका छालहरू प्रवाहका साथ सुललित ढङ्गले बगाइन्छन्। त्यसैले उच्च सौन्दर्यात्मक साहित्य लेखनको शक्ति अपार छ। जसका निम्ति सर्जकमा प्रतिभा, व्यत्पुत्ति र अभ्यासको संयोजन हुनु महत्वपूर्ण हुन्छ।

सिर्जनात्मक लेखन नित्य नवीन र नितान्त मौलिक परिवेशको योग पनि हो; जसले त्यसको अध्येतामा विराट आनन्दानुभूति गराउँछ र जीवनको जाज्वल्यमान यथार्थतालाई

भङ्कृत तुल्याउँछ । सिर्जनात्मक लेखनले जब निश्चित रूप प्राप्त गर्छ त्यसैले आफ्नो स्वरूप र आकृतिलाई कुनै निश्चित विधामा आवद्ध गराउँछ । सिर्जनात्मक लेखनमा हृदय र मस्तिष्कको बेजोड प्रयोग हुने भएकाले यसलाई कल्पनाको संश्लेषण मार्फत कलात्मक अभिव्यञ्जन एवम् प्रकटीकरण गरिन्छ । यतिमात्र हैन सिर्जनात्मक लेखन आकर्षक र प्रभावोत्पादक हुने भएकाले यसलाई सर्जकको वैयक्तिक रागमा रङ्गाएर भाषाको कलात्मक प्रयोगका माध्यमबाट सौन्दर्यपूर्ण तुल्याई प्रस्तुतीकरण गरिने गरिन्छ ।

सिर्जनात्मक लेखनमा मौलिकता प्रबल हुन्छ । त्यसैले यसलाई पढ्दा आनन्दको जागृति उन्मेष हुने गर्दछ । सिर्जनात्मक लेखन त्यस्तो अनुपम कलात्मक कार्य हो जसलाई आल्हादकारी स्वरूपको प्रचेष्टा समेत भन्न सकिन्छ । यो एकातिर ब्रह्मानन्द सहोदरसम्म पुऱ्याउने माध्यम हो भने अर्कोतिर कटुतम त्रास र कोमलतम करुण भावको उद्वेकद्वारा विरचित स्वस्थता र आनन्ददायिताको अनुभूतिमा पाठकलाई पुऱ्याउने कडी हो ।

सिर्जनात्मक लेखन स्वतन्त्र लेखनको परिचायक पनि हो । यसमा मुक्त आवाज प्रतिबिम्बित हुन्छन् । कुनै पनि सर्जकले सार्वकालिक सिर्जना सिर्जिनका लागि आफूलाई स्वच्छन्द उडानमा अभ्यस्त गराउन सक्छ । एउटा सिर्जना अर्को सिर्जना भन्दा पृथक हुने गर्छ र यही पृथकता नै सिर्जनात्मक लेखनको वैशिष्ट्य हो ।

२.२ कविताको परिचय

कविता साहित्यको सर्वाधिक चर्चित विधा हो । पूर्व र पश्चिम दुवै साहित्यिक परम्परामा कविताको स्थान उच्च छ । यो साहित्यको प्राचीन विधा हो । कविताले आफ्ना स्वरूपमा समेत विस्तार गरेको छ । थपै उपविधा सहित आफूलाई स्रष्टा र पाठक दुवैलाई कविताले प्रभावित गरेको छ । साहित्यका अन्य विधामा विशिष्टता आर्जन गरेका स्रष्टा समेत कवितामा संलग्न भई केही न केही लेख्ने गरेकोबाट पनि यो कुरा पुष्टि हुन्छ । संस्कृत र नेपाली साहित्यमा कविता यति लोकप्रिय विधा बनेको छ कि जसको तुलनामा अन्य कुनै पनि विधा अगाडि देखा पर्दैनन् । मूलतः कविता लयात्मक साहित्यिक विधा भएकाले नै सर्वाधिक प्रयोगमा आएको हो भन्न सकिन्छ । कविताका स्रष्टालाई कवि भन्ने गरिन्छ । कवि कविताको सर्जक हो भने कविता कविको कर्म हो । भनिन्छ, जहाँ रवि पुग्दैनन् त्यहाँ कवि पुग्छन् । यसबाट के पुष्टि हुन्छ भने कवि दूर दृष्टियुक्त स्रष्टा हो । समयक्रममा देखापर्ने स्वरूपगत परिवर्तनका कारण कविताको परिभाषामा पनि परिवर्तन

आउने हुँदा यसको स्थायी परिभाषा गर्न सम्भव छैन (लुइँटेल, २०६२ : १), तापनि पूर्व तथा पश्चिमका साहित्यविद्हरूले समय-समयमा कवितासम्बन्धी परिभाषा स्वरूप र त्यसबारे आफ्ना धारणाहरू प्रस्तुत गर्दै आएका छन् र कविता सिद्धान्तसम्बन्धी एउटा लामो परम्परा विद्यमान छ। यहाँ कवितासम्बन्धी केही विद्वान् नेपालीहरूको धारणालाई प्रस्तुत गरिन्छ।

लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा (वि.सं. १९६६-२०१६)

देवकोटा नेपाली काव्य जगतका उत्कृष्ट प्रतिभा हुन्। उनले छुट्टै रूपमा कविताको परिभाषा नदिए पनि उनले लक्ष्मी निबन्ध सङ्ग्रहमा कविताका सम्बन्धमा यस्तो भनाइ राखेका छन् : 'कवि बोलोस् जसरी चराहरू बोल्छन् न कि जसरी उस्तादहरू कसरत गर्छन्, हृदयले हृदयलाई बोलाओस् न कि आडम्बराई' (देवकोटा, २०४८: २६)।

केदारमान व्यथित (वि.सं. १९७१-२०५५)

'तीव्रगामी कल्पनाको घोडामाथि अनुभूतिको काठी कसी विचारको लगाम पक्डेर भावुकता चढेको नै कविता हो' (उपाध्याय, २०४९ : १८)। व्यथितको काव्य परिभाषामा भावपक्षको प्रधान्य छ। कल्पनाको घोडा भनेर उनले कवितामा कल्पना पक्षमाथि अनि विचारको लगाम भनेर संयमताप्रति जोड दिँदै कल्पना, विचार र अनुभूतिको समुचित मेलमा मात्र काव्य बन्ने कुरा व्यक्त गरेका छन्।

बालकृष्ण सम (वि.सं. १९५९-२०३८)

कविता मानिसको अनुहारजस्तै हो। हिंसी कुनै कलात्मक शैलिक दक्षताको सिद्धान्तमा रहेको हुँदैन, कविता गणित होइन न त दर्शक नै हो, यो त श्रृङ्गार, वीर, करुण आदि रसको भाव प्रदर्शन पो हो (उपाध्याय, २०४९ : १९)।

कविताकै सम्बन्धमा समले 'आगो र पानी' खण्डकाव्यमा छोटो र सारपूर्ण मान्यता यसरी प्रस्तुत गरेका छन् - 'कविता भावनाको बौद्धिक कोमलता हो।' समको यस परिभाषा भावनाले कल्पना पक्षलाई कोमलताले सौन्दर्य पक्षलाई अनि बुद्धिले व्युत्पत्ति पक्षलाई सङ्केत गरेको छ।

माधव घिमिरे (वि.सं. १९७६)

'केही चीजलाई आफ्नो दृष्टिकोणमा जीवन र जगतलाई हेरी आएको अमूर्त रूपलाई

केही माध्यमद्वारा बाहिर प्रकट हुन्छ भने त्यो कविता हो' (उपाध्याय, २०४९ : १८) । जीवनजगत्का अमूर्त अनुभवहरूलाई आ-आफ्नो दृष्टिअनुसार मूर्तरूपमा प्रकट गर्दा कविताको रचना हुने यस परिभाषाको तात्पर्य हो ।

वासुदेव त्रिपाठी (वि.सं. १९९९)

कविता लयात्मक भाषिक कलाका रूपमा चिनिन्छ । यो सौन्दर्यपरक लयात्मक भाषिक अभिव्यक्तिको वाङ्मय हो र भाषिक प्रयोग क्षेत्रको लयात्मक सौन्दर्यको उपज पनि हो । कवितालाई यसकै विधागत सन्दर्भमा चिनाउँदा चाहिँ यो साहित्यको लयात्मक वैशिष्ट्य भएको पाइने तर गद्यको सीमान्तको नजिकको मुक्तलयलाई समेत समेट्ने विधागत भेद हो' (भट्टराई, २०४८ : ३५) ।

माधव वियोगी (वि.सं. २०१८)

शब्दको प्रतीकात्मक प्रयोग, आलङ्कारिक सौन्दर्यको सृष्टि शैलीगत र अर्थगत चमत्कारिता, बौद्धिक चिन्तनका साथै अभिधा, लक्षणा र व्यञ्जनाले युक्त अनुभूतिको सुन्दर लयात्मक एवम् भावपूर्ण अभिव्यक्तिलाई मूलतः कविता भनिन्छ (वियोगी, २०४८:३) ।

२.३ कविताका विभिन्न स्वरूपको परिचय

कविताले प्राचीनकालदेखि नै आफ्नो स्वरूपमा विस्तार गर्दै आएको छ । कविताका अनेक रूप हुन्छन् । कविताका रूपको सम्बन्ध कविताले समेट्ने अनुभूतिको सीमा वा विस्तार र त्यसले ओगट्ने आकार र आकृतिसँग रहन्छ (शर्मा, २०५७: ७) । प्राचीनकालमा काव्य शब्दले साहित्यलाई नै सङ्केत गर्दथ्यो किनभने कविताका स्वरूप नै साहित्य मानिन्थ्यो; अन्य विधाको त्यति विकास भएको थिएन । कविता लयात्मक विधा भएकाले आआफ्नै किसिमले लय समावेश भएका विभिन्न किसिमका रचना पछि आएर कविताका विविध स्वरूमा विकसित भएका हुन् । यहाँ कविताका विभिन्न स्वरूपको छुट्टाछुट्टै चर्चा गरिएको छ ।

२.३.१ लघुत्तम रूप

कविताको सबभन्दा तल्लो तहको वा सानो स्वरूपका रूपमा लघुत्तम रूप रहेको छ । कविताको लघुत्तम रूपमा युग्मक र मुक्तक पर्दछन् । युग्मक एक वा दुई हरफे कविता

हो भने मुक्तक मूलतः ४ हरफे कविता हो । मुक्तक र युग्मक दुवै स्वतन्त्र हुन्छन् । अर्को श्लोक वा हरफसँग कुनै सम्बन्ध रहँदैन । छोटोमा धेरै कुरा समेट्ने काम युग्मक र मुक्तकमा हुन्छ । मुक्तक चस्स विभाउने, मन छुने वा पगाल्ने हुनुपर्छ । यसमा चोटिलो प्रहार हुन्छ । युग्मका त्यति प्रचलनमा नभए पनि मुक्तकले भने नेपाली साहित्यमा राम्रै प्रभाव जमाएको पाइन्छ । हाइकु (जापनीज कविता) जो ३ हरफे हुन्छ यसलाई पनि कविताको लघुत्तम रूपमा राख्न सकिन्छ ।

२.३.२ लघु रूप

युग्मक मुक्तकको तह पार भएपछिको अर्को छुट्टै र स्वतन्त्र रूप लघु रूप हो । कविताको लघुरूप भनेको फूटकर कविता हो । फूटकर कविताले विषयको पूर्ण पहिचान गराउँछ । यो स्वतन्त्र हुन्छ ताकि अर्को कुनै कविताको स्वरूपसँग यसले कुनै साइनो राख्दैन । फूटकर वा लघु कविताको आकार कत्रो हुनुपर्छ भन्ने यकीन नभएपनि ५ श्लोक देखि १५ श्लोकसम्मको संरचना यसमा उपयुक्त हुन्छ । छन्द प्रयोग भएको अवस्थामा १५ श्लोकसम्मलाई फूटकर कविता भनिए पनि गद्य कविताको सन्दर्भमा यो ६० हरफसम्मको हुनसक्छ । थोरैमा धेरै भन्नसक्नु फूटकर कविताको वैशिष्ट्य हो । मूलतः कविता अनुभूतिको एक प्रवाह हो । मितव्ययी शब्द प्रयोग गर्नु, एक पक्ष भावलाई समेट्नु, चस्स मन छुनु जस्ता वैशिष्ट्य पनि फूटकर कवितामा रहन्छन् । एक वसाइमा पढ्न सकिने र भाव ग्रहण सहजरूपमा गर्न सकिने खालका हुन्छन् फूटकर कविता । अर्को कुरा फूटकर कविता आख्यान निरपेक्ष पनि हुन्छ । भाषा भाव र लयको यथोचित संयोजन र संक्षिप्तताका कारण फूटकर कविता पठनीय हुन्छन् । लघु कविता एक हृदयसम्म कथ्य विषयवस्तु वा अनुभूति पुञ्जको अलि लामो र अलि विस्तृत अभिव्यक्ति हुँदै हो र यसमा कुनै खास वस्तुस्थिति, सुक्ष्माख्यान वा मनोदशमाको विस्तृत कथनका क्रममा एक मेहरो अनुभूतिको भरि उठी वर्षिई लघु समयमै तिश्रान्त हुन पुगेको हुन्छ तर यस क्रममा सम्बन्धित अनुभूतिको उठान, मध्यम र बैठानका क्रमिक अवस्थाको विवृत्ति वा विवरण पनि हुने नै गर्दछ” (त्रिपाठी र अन्य, २०५३: ४८) ।

२.३.३ मध्यम रूप

फूटकर कविता भन्दा माथिल्लो स्वरूपको स्वतन्त्र कविता कविताको मध्यम रूपम हो । यसलाई कविताको मभौला रूप पनि भनिन्छ । प्रचलन र व्यवहारमा यस्तो कवितालाई खण्डकाव्य भन्ने गरिएको छ । खण्डकाव्यमा जीवनको एक महत्वपूर्ण पक्षको चित्रण हुन्छ । थोरै पात्र र सिमित घटनाको अभिव्यक्ति प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । फूटकर कविता भन्दा लामो र महाकाव्य भन्दा छोटो हुन्छ । एउटा कुरा के उल्लेख्य छ भने फूटकर कवितालाई लामो पादैमा वा महाकाव्यलाई छोट्याउँदैमा कविताको मभौला रूप खण्डकाव्य बन्दैन । खण्डकाव्यमा आख्यान त हुन्छ तर त्यो निकै संक्षिप्त हुन्छ । कुनै वस्तु र चरित्रलाई समेटेर एउटै भावको प्रवाह सिर्जना हुन्छ खण्डकाव्य नेपाली साहित्यमा मुनामदन, प्राकृत पोखरा, विष्णुमाया, गौरी, आगो र पानी जस्ता कृति उल्लेख्य खण्डकाव्यका उदाहरण हुन् ।

२.३.४ बृहत् रूप

खण्ड काव्यभन्दा माथिको कवितात्मक स्वरूप बृहत् रूप हो । कविताको बृहत् रूपलाई चलनचल्तीमा महाकाव्य भन्ने गरिन्छ । यो महान प्रतिभाको उपज हो । धेरै ठूलो साधनाबाट मात्र महाकाव्य जन्मिन्छ । महाकाव्यमा सिङ्गो युग र जीवनको चर्चा हुन्छ । ईश्वरको स्तुति, प्रकृतिको वर्णन, जीवन र जगतको व्याख्या, उक्ति एवं सुक्तिको व्यापक प्रयोग, वीरताको चर्चा, पात्रको कुलवंशको चर्चा, बृहत् सन्देश, बहुल पात्र, नायक र नायिकाको चरित्र चित्रण, छन्द, रस र अलङ्कारको समुचित संयोजन आदिले महाकाव्य सिँगारिएको हुन्छ । यिनै वैशिष्ट्यले गर्दा महाकाव्य लेखनमा दीर्घ साधनाको जरुरत पर्दछ भनिएको हो । मूलतः पाश्चात्य र पूर्वीय महाकाव्य परम्परामा आआफ्नै लेखन ढाँचा भए तापनि मूलभूत सिद्धान्त र सन्देशमा भिन्नता पाइदैन । मृत पात्रको जीवनीका पेरीफेरीमा महाकाव्य रचना गर्ने गरिएको भएतापनि हिजोआज यो जीवित नायकको जीवनीमा पनि विस्तार भएको पाइन्छ । महाकाव्यमा मूल कथा वस्तुका अतिरिक्त उपकथाहरू पनि जोडिँदै जान्छन् । त्यही कारणले गर्दा यसको आकार पनि ठूलै हुन्छ । जीवन र प्रकृतिको विशाल आयाम हो महाकाव्य । धर्म, अर्थ, काम, मोक्ष जस्ता पुरुषार्थ महाकाव्यमा प्रस्तुत भएका हुन्छन् । सबै पुरुषार्थको चर्चा हुने भएपनि कुनै एक पुरुषार्थको सन्देश प्रवाह भएको हुनुपर्छ । कम्तीमा ८ सर्ग वा खण्ड तथा एक हजारभन्दा बढी श्लोकको हुनुपर्छ महाकाव्य । नेपाली महाकाव्य परम्परामा सुलोचना, चिसो चुल्हो, आदर्श राघव, रामायण,

जगदम्बा, नयाँ नेपाल, नेपालश्री, गौतम बुद्ध, देवासुर संग्राम आदि महाकाव्य विशेष उल्लेख्य छन् ।

२.३.५ बृहत्तर रूप

महाकाव्यभन्दा माथिल्लो तहको महाकाव्यकै अर्को रूप हो बृहत्तर काव्य यसलाई बृहत महाकाव्य भन्ने गरिन्छ । सिद्धान्तमा भएपनि व्यवहारमा बृहत्तर काव्य लेख्ने चलन तीव्र बन्न सकेको छैन । धेरै जसो महाकाव्यकै विशेषता यसमा रहन्छन् । यो महाकाव्यको पनि महाकाव्य हो भन्न सकिन्छ । विषयको निकै गहिराइमा पुगेर वा समुद्रको गहिराइमै गएर मोती निकाल्नु हो । यो महाकाव्य लेख्नु भनेको आकार पनि यसको विशालकाय हुन्छ । दसहजारभन्दा माथि हुन्छन् यसमा श्लोक संख्या । महाभारत बृहत्तर काव्य हो भन्न सकिन्छ । नेपाली साहित्यमा मकवानीवाला, नेपाल श्री र चन्द्रयुग बृहत्तर काव्यका उदाहरण हुन् ।

२.४ नेपाली कविताको विकासक्रम

कविता साहित्यको एक महत्वपूर्ण र चर्चित विधा हो । नेपालमा कविता लेखनको इतिहास धेरै लामो नभए पनि यसले विश्व साहित्यसँग आफूलाई सुपरिचित तुल्याएको छ । कविता विधाले आफ्नो आरम्भिक बिन्दुदेखि हालसम्मको यात्रामा अनेकौं घुम्ती र मोडहरूमा पाइला टेक्दै, विविध युग, चरण र धाराहरूमा बदलिँदै एउटा लामो ऐतिहासिक कालचक्र पूरा गरेको छ । प्रत्येक युग र चरणहरूमा अनेकौं साहित्य स्रष्टाहरू उभिएका देखिन्छन् र प्रत्येकले आ-आफ्ना पृथक पहिचान छोड्ने प्रयास गरेको देखिन्छ । जसरी नेपाली कविताको काल विभाजनमा विभिन्न मतमतान्तरहरू छन् । त्यस्तै नेपाली साहित्यको काल विभाजनमा पनि विभिन्न मतमतान्तरहरू छन् । कुनै वस्तुको विभाजन भनेको त्यसको वर्गीकरण हो । काल विभाजन यादृच्छिक र प्राक्कल्पनामा आधारित हुने भएकाले मतभिन्नता हुनु स्वाभाविकै हो । वर्गीकरणका सन्दर्भमा बेनिडिट्टो क्रोचेले भनेका छन् - “वर्गीकरणको जग विज्ञान वा तर्क भएकाले र साहित्यको जग उत्प्रेरणा र सहजानुभूति भएकाले साहित्यको वर्गीकरण गर्नु भ्रान्तिवाहेक अरु केही पनि होइन (श्रेष्ठ र शर्मा, २०६१ : २५) । नेपाली साहित्यमा वि.सं. १८२६ तिरको सुवानन्द दासको ‘पृथ्वीनारायण शाह’ कवितालाई नेपाली भाषामा लेखिएको पहिलो कविता मानिन्छ । यही कविता लेखनको समय १८२६ बाट हालसम्मको कविता लेखनको समयावधिलाई विभिन्न विद्वान्ले विभिन्न तरिकाले वर्गीकरण

गरेका छन् । विद्वानले विभिन्न तरिकाले वर्गीकरण गरेका छन् । कविताका युगमक, मुक्तक, फूटकर, मझौला, बृहत् र बृहत्तर स्वरूप देखा परेका छन् । पूर्वीय र पाश्चात्य दुवै कविता परम्पराका यी गुणलाई अनुसरण गर्दै नेपाली कविता अघि बढेको भए पनि पूर्वीय काव्य परम्परालाई अधिकतम मात्रामा नेपाली कविताले अनुशरण गरेको पाइन्छ । नेपाली कविताको विकासक्रमलाई प्राथमिक, माध्यमिक र आधुनिक गरी मूलतः तीन चरणमा विभाजन गरी यहाँ उल्लेख गरिएको छ ।

२.४.१ प्राथमिक काल (वि.सं. १८२६-१९४० सम्म)

नेपाली कविताको प्राथमिक कालको समयावधि वि.सं.१८औं शताब्दीको आरम्भदेखि १९३९ सम्म मानिन्छ । यो समयावधिको आरम्भ पृथ्वीनारायणशाहसंग सम्बन्धित भएर भएको छ । नेपाल एकीकरणको सन्दर्भमा देखा परेको पृथ्वीनारायण शाहको व्यक्तित्व र चरित्रलाई आधार बनाएर वि.सं.१८३१मा कवि सुवानन्ददासले पृथ्वीनारायण शाह शीर्षकमा कविता रचेका थिए । हुनत कतिपय इतिहासकारले सुवानन्ददासद्वारा नै रचित १८२६ तिरको मानिएको 'वीरवन्दना' शीर्षकको कवितालाई पहिलो नमानेका होइनन् तापनि त्यो कविताको लेखन मिति अझै पनि आधिकारिक बन्न नसकेको अवस्थामा पृथ्वीनारायण शाह नै पहिलो कविता मानिनु स्वाभाविकै छ । पृथ्वीनारायण शाहको वीरताको चर्चा समेत भएको उक्त कविता हुनाले नेपाली कविता वीरताको इतिहाससँग जोडिएको छ । जीउज्यानको बाजी लगाएर वीरतापूर्ण प्रदर्शन गर्ने र नेपाल एकीकरण गरी नेपाली राष्ट्रियताको पहिचानलाई दरो पार्ने काम पृथ्वीनारायण शाहले गरेका हुनाले प्रारम्भिक कविता वीरताका कविता बनेका छन् । शक्तिवल्लभ अर्याल र उदयानन्द अर्याल पनि वीरताका कविका रूपमा दरिएका छन् । वि.सं.१८७३ मा सुगौली सन्धि भएपछि कविता लेखनको मोड पनि परिवर्तित हुन गयो । कविहरूले भक्ति भावनाका कविता लेखे । युद्धको त्रास नभएर शान्तिको अवस्था भएकाले कविलेखक पनि शान्तिवादी बन्न थाले । “सन्तहरूले चलाएकाले नेपाली कविताको यस धारालाई सन्तधारा पनि भनिन्छ । सच्चिदानन्द परब्रह्मस्वरूपमा विश्वास राख्दै हिन्दू समाजमा प्रचलित रुढि र विकृतिहरूप्रति व्यङ्ग्य गर्नेतर्फ पनि यो धारा अभिप्रेरित रहेको छ” (डा. पारसमणि भण्डारी र माधवप्रसाद पौडेल, २०६५ : १९) । मूलतः भक्तिवादी कविहरूमा विद्यारण्यकोशरी, इन्दिरस, बसन्त शर्मा, रघुनाथ पोखरेल, भानुभक्त आचार्य आदिको नाम उल्लेखन छ । पछि भक्तिवादी कविता पनि रामभक्ति र कृष्णभक्तिवादमा विभाजित हुन गए ।

२.४.२ माध्यमिक काल (वि.सं. १९४१-१९७४ सम्म)

प्राथमिक काल अन्तर्गत १९४० मा मोतीरामले श्रृङ्गारिक कविताको रचना गरेर नयाँ मोड दिए । मायाप्रेमबाट उत्पन्न परिवेशको संयोग र वियोगजन्य अवस्थाको चित्रण गरिएका कविताहरू श्रृङ्गारिक धारा अन्तर्गत समेटिएका छन् । नेपाली कवितामा माध्यमिक कालको आरम्भ मोतीरामबाटै भएको हो । ३० वर्षकै कलिलो युवा अवस्थामा मृत्युको शिकार भएका मोतीरामले छोटो अवधिमा सिङ्गो युगको नेतृत्व गरेका थिए । मोतीराम भट्टका अतिरिक्त गोपीनाथ लोहनी, शिखरनाथसुवेदी, राजीवलोचन जोशी, नरदेव पाण्डे, शम्भुप्रसाद ढुङ्गेल आदि कविहरू विशेष उल्लेख्य छन् । माध्यमिक काल १९७२ सम्म कायम रहेको पाइन्छ । कसैले यस काललाई १९७५ सम्म तन्काएको पनि पाइन्छ । माध्यमिक कालमा फुटकर कविताका अतिरिक्त खण्डकाव्यस्तरका रचना पनि लेखिएका छन् । श्रृङ्गारिक कविता मनोरञ्जनका महत्वपूर्ण साधन बन्दै गएकाले यिनको लोकप्रियता बाढ्दै जाँदा कविहरू भन्नु उत्प्रेरित भएका थिए । फलतः मोतीरामको देहान्त १९५३ मा भएपछि श्रृङ्गारिक कविता अश्लील बन्न थाले । जनमानसमा कविताले विकृति पैदा गराएपछि “अति सर्वत्र वर्जयत्” भयो र नयाँ युगको आवश्यकता महसुस भयो । माध्यमिक कालमा कविताको संस्थागत विकास समेत भयो । “मोती मण्डली” नामक संस्था खुल्यो । नेपाली कविताको विकासमा मोती मण्डली एउटा संस्थागत र सामुहिक प्रयास थियो । सुक्तिसिन्धु नामक कविता सँगालो पनि सामुहिक प्रयत्नको रूपमा आयो । यो १९७४ को सँगालो भएकाले कतिले १९७४ सम्म नेपाली कविताको माध्यमिक काल मानेका छन् ।

२.४.३ आधुनिक काल (वि.सं. १९७५-हालसम्म)

वि.सं. १९७५ देखि वर्तमानसम्मको अवधि नेपाली कविताको आधुनिक काल हो । आधुनिक कालका जन्मदाता कविशिरोमणि लेखनाथ पौडेल हुन् । हुनत १९७३ तिर नै कविताका आधुनिक लक्षण लेखनाथले देखाई सकेका थिए तापनि श्रृङ्गारिकताको रहलपहल १९७४ को सुक्तिसिन्धुसम्म रहेकाले धेरैले १९७५ लाई नै आधुनिककालको आरम्भ ठानेका छन् । बौद्धिक चिन्तन, आध्यत्मिकता, पूर्वीय दर्शन, प्रकृति चित्रण र मानवताका निकट रहेर लेखनाथले कविता लेख्न थालेपछि कविताको परम्परागत ढाँचामा परिवर्तन आएको हो । आधुनिक कालको उत्थान र विकासमा लेखनाथ पौडेल (१९४१-२०२२) को प्रभावकारी भूमिका रह्यो । आधुनिक कालमा देखा परेका प्रमुख धारा र प्रमुख कविका बारेमा छुट्टाछुट्टै उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक होला ।

१) परिष्कारवादी धारा

उठानदेखि १९९० सम्मको अवधि नेपाली आधुनिक कविताको परिष्कारवादी धारा हो। यसका सर्वश्रेष्ठ कवि लेखनाथ पौडेल हुन्। अन्य कविहरूमा सोमनाथ सिग्देल, बालकृष्ण सम, चक्रपाणि चालिसे, धरणीधर कोइराला, महानन्द सापकोटा, कुलचन्द्र गौतम, माधवप्रसाद देवकोटा, आदि उल्लेख्य छन्।। 'लेख्य व्याकरणका अनुशासनमा रही कविता लेख्ने र कविताका भाव, लय, भाषाशैली र शिल्प संरचनामा संयमका साथै सन्तुलन एवम् परिष्कार परिमार्जन चाहने परिप्रेक्ष्यमा नै मुख्यतः यस धारालाई परिष्कारवादी धारा भनिएको हो (त्रिपाठी र अन्य, २०५३ : ११९)। भाषा, भाव र शैलीमा परिष्कार, पूर्वीय आदर्श र मर्यादाको सम्मान, प्रकृतिको भव्यतर चित्रण, मानवताको सम्मान, प्रकृतिको मानवीकरण, शास्त्रीय नियम र अनुशासनको पालना, धार्मिक चिन्तन, वस्तुपरकतामा जोड, भावनाको बौद्धिक नियन्त्रण आदि परिष्कारवादी धाराका विशेषता हुन्।

२) स्वच्छन्दवादी धारा :

वि.सं. १९९१ देखि २०१६ सम्मको अवधि नेपाली कविताको स्वच्छन्दवादी धारा हो। यस धाराका सर्वोत्तम प्रतिभा र आरम्भकर्ता महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा हुन्। यस धाराका अन्य उल्लेख्य कविमा युद्धप्रसाद मिश्र, गोपालप्रसाद रिमाल, माधवप्रसाद घिमिरे, भूपि शेरचन, केदारमान व्यथित, अगमसिंह गिरी, वीरेन्द्र सुब्बा, कञ्चन पुडाशैनी, हरिभक्त कटुवाल, पोषण पाण्डे, वासु शशी, पारिजात आदि हुन्। यस धाराका कवितामा समसामयिक युगबोध, सौन्दर्यप्रतिको आकर्षण भावना र कल्पनाको तीव्रता, आत्मानुभूतिको प्रकाश, स्वतस्फूर्त अभिव्यक्ति मानवतावादी दृष्टिकोण, तल्लो वर्गप्रति विशेष प्रेम, यथार्थताको अभाव आदि हुन्। यस धारालाई स्वच्छन्दतावादी-प्रगतिवादी धाराको नामले पनि चिनिन्छ। सिद्धिचरण श्रेष्ठ यसका प्रवर्तक हुन्। 'यस स्वच्छन्दतावादी प्रगतिवादी धाराले परम्परागत वर्णमात्रिक छन्दमा आफ्ना पाराले नवमाधुर्यको सञ्चार गर्दै मात्रिक छन्दमा उत्कृष्ट कविता सौन्दर्य सिर्जको छ। लोक छन्दलाई शिखरतर्फ उचाइ गद्य कविताको कलात्मक प्रयोग र समुन्नयसमेत गरेको छ (त्रिपाठी र अन्य, २०५३ : १२४)। जेहोस् नेपाली कविता विद्यालाई १९ औं शताब्दीको पाश्चात्य साहित्यसँग हात मिलाउन यस धाराले सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ। "काव्यात्मक उच्चता र भाव प्रबलताका दृष्टिले यस धाराका कविताहरू विश्व कवितासँग दाँज्न सकिने भएकाले यस समयलाई नेपाली कविताको स्वर्णकाल पनि भन्न सकिन्छ" (ढुङ्गेल र दाहाल, २०६१ : १७)।

३) प्रयोगवादी धारा

वि.सं. २०१७ देखि २०३५ सालसम्मको अवधि नेपाली कविताको प्रयोगवादी धाराको समयावधि हो। स्वच्छन्दतावादी प्रवृत्तिलाई अस्वीकार गर्दै वस्तुपरक ढङ्गले साहित्यको सिर्जना गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता यस धारामा छ। परम्परागत विविध शैलीलाई त्यागेर नितान्त नवीनताको खोजी गरेको कारण यो धारालाई प्रयोगवादी धारा नामकरण गरियो। 'प्रयोगवाद परम्पराको सम्पूर्णतालाई विखण्डन गर्ने एक प्रक्रिया नभई परम्परागत निर्जीव तत्त्वका सङ्ग्राममा नवीन तत्त्वको अन्वेषण गर्ने एक प्रक्रिया हो' (लुईटेल र अन्य, २०४८ : ४०)। यस धाराका कविहरू बौद्धिक पाराका कविता, असम्प्रेषणीय अनि दुरुह कविताहरू सिर्जनातर्फ लागेकाले पाठक र कविताबीचको दूरी टाढा हुँदै गएको देखिन्छ। दुर्वोध्य विम्बप्रतीकको प्रयोग गर्दै शब्द र पङ्क्तिमा नार्थिने समुच्चयमा मात्र भाव ग्रहण गर्न सकिने गरी प्रयोगवादी धाराका कविताहरू छन्। फुटकर कविताबाट थालनी भए पनि लामा कवितामार्फत् यस धारालाई विकसित तुल्याउने काम भयो। सुरुसुरुमा अति दुर्वोध्य यो धारा उत्तरार्धमा आएर तुलनात्मक रूपमा सरल हुन पुग्यो। प्रयोगबाट नेपाली साहित्यमा बहुचर्चित वादका रूपमा रहेको छ। यो वादसँग सम्बन्धित कविताहरूमा सामान्य पाठकका लागि भन्दा पनि बौद्धिक पाठकको अपेक्षा गरिएको हुन्छ। परम्पराभन्दा भिन्न भाषाको खोजी गर्ने काम यसमा भएको देखिन्छ। यस धारामा सूत्रधार र उन्नायक कवि मोहन कोइराला हुन्। उनको 'घाइते युग' (२०१७) कविताबाट यो धाराको आरम्भ भएको हो। यस धाराका अन्य उल्लेख्य कवि हुन् मोन हिमांशु थापा, द्वारिका श्रेष्ठ, इश्वरबल्लभ, मदन रेग्मी, उपेन्द्र श्रेष्ठ, वैरागी काइँला, जगदीश शमशेर राणा, कृष्णभक्त श्रेष्ठ आदि। यस धाराका कवितामा नवीनताको स्थापना, भाषाशैलीमा दुर्वोध्यता, युगीन निराशा र कुण्ठाको अभिव्यक्ति, अमूर्त चिन्तन, मानवजीवनका रिक्तताको खोजी, प्रतीक र विम्बको व्यापक प्रयोग, चेतना प्रवाह पद्धतिको खोजी इत्यादि हुन्।

४) समसामयिक धारा

वि.सं. २०३६ सालदेखि हालसम्मको अवधि नेपाली कविताको समसामयिक धाराको अरिफ हो। यही कविबाट यो धाराको आरम्भ भयो। भनी यकीन गर्न नसकिए पनि दिनेश अधिकारीलाई केन्द्रीय प्रतिभाको रूपमा लिन सकिन्छ। यसमा उल्लेख गर्न लायक सयौं कवि भएपनि रामबाबु सुवेदी, नारायणप्रसाद अधिकारी, सरुभक्त, माधव वियोगी नवराज

कार्की, भूपाल राई, अशेष मल्ल आदि उल्लेख्य छन् । यस धारामा सडक कविता क्रान्ति, तरलवाद, जनआन्दोलन कविता अभियान, छन्द बचाऊ अभियान, संरक्षण कविता आन्दोलन लगायतका आन्दोलन र अभियान भएका छन् । यस धाराका प्रमुख विशेषता हुन् युगबोध, प्रगतिशीलता, मानवताको खोजी, राजनीतिको प्रभाव, नवीन प्रयोग, सामाजिक विसंगतिको चित्रण, राष्ट्र र राष्ट्रियता, संस्कृतिप्रति मोह आदि ।

२.५ निष्कर्ष

कविता मनोभावना हो । कविताले मनमा भएका अनुभव र अनुभूतिलाई प्रकाश पार्ने काम गर्छ । मनमा उकुसमुकुस अवस्थामा रहेका भोगाई र हेराइका भावनालाई सर्वपाच्य हुने गरी लयात्मक रूपमा प्रस्तुत गर्ने काम कवितामा हुन्छ । कविता समय सापेक्ष परिवर्तन हुँदै आएको पाइन्छ । यसले आफ्नो स्वरूपलाई एकातिर विस्तार गरेको छ भने अर्कोतिर लेखन शैलीमा पनि पृथक पहिचान दिएको छ । छन्द वा लय र गद्यका दुई भागमा कविता विभक्त भएको छ । आधुनिक मानिएको गद्य कवितामा आन्तरिक लय प्रबल हुनुपर्ने मान्यता विकसित भएको छ भने छन्द कवितामा बाह्य संरचनामा नै लयात्मकता प्रकट हुनुपर्ने आवश्यकता छ । जे होस् कविता आन्तरिक वा बाह्य लयविधानमा बाँच्ने विधा हो भन्दा अत्युक्ति नहोला ।

अध्याय : तीन

सिर्जनाका सुनाखरी सङ्ग्रहका कविताको व्याख्या

कविता समयको प्रवाहयुक्त नदी हो । कवितामा समकालीन जीवन र जगत् बोलिरहेको हुन्छ । ‘कवि’ आधारपदमा ‘ता’ प्रत्यय लागेर कविता शब्दको निर्माण भएको हो । कवितामा भावविचार मूल वस्तुका रूपमा रहन्छ । कवितामा लयात्मकता, भाषाशैली र दृष्टिबिन्दुको उचित स्थान रहनुपर्दछ । कवितामा जनताको जीवनको प्रतिबिम्ब हुन्छ । जनमनको भाव र भाषा पाएर नै कविता लोकप्रिय बन्न सक्छ । कविता तत्त्वगत संरचनाले मात्र बन्दैन । कवितामा कवित्व गुण अटेको हुनुपर्छ । कविता कति सरल हुनुपर्छ, त्यो यसै भन्न नसकिएला तर कविता बोधगम्य हुनैपर्छ ।

“कवि कविता होस्, कविता कवि होस् तब पो कविता हुन्छ । शब्द थुपारिकन के हुन्छ ? भाव भए पो हुन्छ ।” पारमणि प्रधानले यसरी कविताको अर्थ, भावनाको मर्म र कविको हृदयलाई प्रस्ट्याएका छन् । वास्तवमा कविताको गहिराइ अनन्त र अमाप्य छ । रवि नपुरने ठाउँमा कवि पुग्दछ भन्नुले कविमा हुने कल्पनाशीलतालाई प्रतिबिम्बित गर्दछ ।

कविताका बहुसङ्ख्यक समालोचकहरूले कविताका दुई पक्षलाई प्राथमिकतामा राखेको पाइन्छ । ती दुई पक्ष हुन्- कला र भाव । कवि जोन मिल्टनले “कविता कम सूक्ष्म र सुकुमार भए पनि बढी सरल इन्द्रियग्राह्य र भावपूर्ण हुन्छ भनेका छन् । त्यस्तै विलियम वर्डवर्थले “शान्त क्षणमा सन्चित अनुभवहरूबाट उत्पन्न मनोभावनाको स्वतःस्फूर्त प्रवाह कविता हो” भनेका छन् । कविता व्यक्तिगत भावावेगद्वारा अभिप्रेरित भई रचना गरिए पनि यो समाज निरपेक्ष हुन सक्दैन ।

३.१ व्याख्या

छोटो प्रस्तुतिबाट नै मनले खाम्न सक्ने विचार र भाव प्रकटीकरण हुने भएकाले कविताकोस्थान विश्वमै विशिष्ट छ । यिनै कविताका षियमा चलिरहेको विचारहरूको अध्ययन गर्दै तयार पारिएको कविताहरूको सञ्चयन “सिर्जनाका सुनाखरी” हो । उक्त सञ्चयनमा समाविष्ट कविताको व्याख्यालाई निम्नानुसार राख्न सकिन्छ :

३.१.१ बाटो रोजौ

मानव जीवनलाई सार्थक तुल्याउनका लागि असल बाटो रोज्नुपर्ने भावधारा भएको यो “बाटो रोजौ” शीर्षकको कविता मन्दाक्रान्ता छन्दमा रचिएको छ। कुनै पनि मानवले प्रगतिको चाहना राखेर मात्र हुँदैन त्यसका निमित्त जो बाटो हिँडिन्छ त्यो सही र प्रगतिमूलक हुनुपर्छ। नेपाली जनताको दिनचर्या अत्यन्त दुःखमय अवस्थमा गुञ्जिएकाले नेपालीको सुखसयलतालाई दिव्यतातुल्य पार्ने तथा शान्तिको दीप बाल्ने खालको पवित्र बाटो रोज्न यस कवितामा आह्वान गरिएको छ। नेपाल राष्ट्रको अनुहारमा शोभा भर्ने र प्रत्येक नेपालीको हृदयमा पवित्र भावना भर्ने प्रकारको बाटो हिँड्न यहाँ आह्वान गरिएको छ। आज असल मान्छेको अभावमा धेरैका प्रेम विचलनमा परेका छन्। समयको चेतनालाई नबुझी गरिएको माया फलदायी नहुने सङ्केत एकातिर छ भने अर्कोतिर मुलुक हित हुने सेवाजन्य कार्यमा लागी आस्थाजन्य भाव नेपाली माटोमा रोप्नसक्नु पर्ने भावना पनि कवितामा आएको छ। अमर हुने काम गर्ने, कर्मकर्तव्यमा तम्सिने हुने, आफ्नै किसिमको धार्मिक रवाफको संस्कार गर्ने, आलोकचो विषय सुखमा कहिल्यै नलाग्ने, आफ्ना गाउँपाखालाई प्रगतिको शिखरमा पुऱ्याई ठूलाठूला सहर पार्ने, मनको दूषित भावना त्यागी योद्धा बनेर जगत्जननीलाई प्रसन्न पार्नुपर्ने लगायतका प्रेरणादायी सन्देश प्रस्तुत कवितामा समेटिएको छ। आज कैयौँ युवायुवती कुलतमा फँसेको अवस्था छ। तुच्छ वा घटिया सम्बन्धका कैयौँका जीवन बर्बादीमा फँसेका छन्। असल मानिससँग मात्र सम्बन्ध राखेर आफ्ना लक्ष्य पूरा गर्नका निमित्त लड्ने भावनाको विकास आजको आवश्यकता हो। यी महत्वपूर्ण सन्दर्भलाई पनि कविताले समेटेको छ।

संक्षेपमा भन्नुपर्दा प्रस्तुत कविता व्यक्ति जीवन र राष्ट्रजीवन दुवैको सशक्त आवाज हो। हामीले हिँड्ने बाटो सरल, सहज, प्रगतिजन्य र असल हुनुपर्ने कुरामा ध्यान जानु जरुरी छ।

३.१.२ गाउँ फर्क भाइ

“गाउँ फर्क भाइ” शीर्षकको कविता अनुष्टुप छन्दमा सिर्जना भएको छ। आजका भाइहरू अधर्मको खेती गर्न पल्केको हुँदा त्यस्तो अधर्मको खेती गर्न छाडेर आफ्ना गाउँघर छरछिमेक र देशको उन्नति हुने कार्यमा संलग्न हुन भाइलाई यो कवितामार्फत उपदेश दिइएको छ। यहाँ भाइ भन्नाले सहरी सभ्यतालाई नै सर्वोपरी सुखको आधार ठानी गाउँलाई

बिसेर सहर भर्ने व्यक्तिलाई सङ्केत गरेको छ । सुखका लागि कर्म नै अनिवार्य भएकाले आफ्नै घर गाउँको विकासमा लाग्न यहाँ आह्वान गरिएको छ । कर्मकर्तव्य नगरी सुख नपाइने हुँदा आफ्नो योग्यता, सीप र क्षमतालाई आफू जन्मे हुर्केको ठाउँमा पोख्नुपर्ने अत्यन्त प्रभावकारी र सन्देशमूलक भाव यहाँ प्रस्तुत भएको छ । आफ्नो पवित्र गाउँलाई त्यागी सहरमा थुक चाटेर बस्नु, लफुङ्गाको सङ्गत गर्नु, शहरमा सुख खोज्नु जस्ता कार्य गर्न हुँदैन भन्ने तथ्यको उद्घाटन यहाँ भएको छ । आफ्नै खेतबारीमा हीरा र सुन फलाउन सकिने हुँदा गाउँघरको स्वच्छ हावा, पानी र मौसममा नै त्यस प्रकारको शक्ति भएकाले गाउँमै फर्कनका लागि शहर भरेका भाइलाई आग्रह गरिएको छ । सहर भनेको हत्या, हिंसा र आतङ्कको भूमि भएकाले र त्यहाँ ताजा फलफूल र तरकारीको अभाव भएकाले अनेक रोग लाग्ने र अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा हुने हुँदा गाउँको माया मार्नु पाप हो भन्ने भाव पनि कविताका केन्द्रमा छ । मातापिताका दिव्य मुहार हँसाएर आफ्नो कर्तव्य पूरा गर्न गाउँलाई चम्काउने क्षमता भएका अगाडिहरू गाउँबाट पलायन हुन नहुने र स्वच्छ शान्त र सुन्दर परिवेशप्रतिको अपमानले जीवन दुःखको भूमरीमा फँस्ने तथ्यपूर्ण भाव सन्देशले पूर्ण यो कविता मूलतः ग्रामीण परिवेशप्रतिको गहिरो मायाको सिर्जना हो ।

३.१.३ हामी

नेपालीको नकारात्मक स्वभावलाई यस कविताले उदाङ्ग पार्ने प्रयास गरेको छ । नेपाली जाति वास्तवमा विश्वप्रसिद्ध छन् । यस अवस्थामा उनीहरूले सकारात्मक सोचका साथ आफ्नो स्वभावलाई प्रबल बनाउनु पर्छ भन्ने आसय यस कवितामा प्रकट भएको छ । इन्द्रबज्रा र उपेन्द्रबज्रा छन्द मिश्रित उपजाति छन्दमा रचित प्रस्तुत कविताले नेपाली सीमा बढ्दै गएको दयाहीनता प्रभावहीनताप्रति लक्षित गर्दै नेपालीजन दयाहीन र प्रभावहीन भएर होइन दयावान् र प्रभावशील भएर बाँच्नुपर्छ भन्ने प्रकाश गरिएको छ । हामी नेपालीले आफ्नो विवेक गुमाएर र दुविधाको परिस्थिति लिएर बाँच्नु हुँदैन भन्ने कुरा पनि यहाँ प्रकाश पारिएको छ ।

एउटा सुन्दर र रमणीय फूलवारीका रूपमा रहेको देश नेपालमा परमानन्द प्राप्त हुने हुँदा त्यो परमानन्दलाई ग्रहण गर्न सक्नुपर्ने आवश्यकता छ । आफ्नो सौन्दर्य नछामी कुरा बोल्नु, हरामी भएर बाँच्नु, विदेशीको नक्कल गर्नु, स्वदेशको आदर-सत्कार छाड्नु शोभनीय नहुने तथ्यलाई यहाँ उतारिएको छ । हजारौं मीठा कलाकौशलले सिँगारिएको, सौन्दर्यपूर्ण बजार भएको कर्तव्यले सुन्दरता उचालिएको परिसिर्जना भएको हाम्रा नव

सिर्जना प्रशस्त भएको यस्तो महत्वपूर्ण देशमा जन्मेर पनि हामीले शिर ठाडो गर्न नसकेको सङ्केत गर्दै प्रस्तुत कवितामा हामी महान राष्ट्रवीर र धैर्यशील नागरिक बन्न सक्नुपर्ने जनाइएको छ । यस कवितामा राष्ट्रियता, देशप्रेम र देशवासीको कर्तव्यपूर्ण कार्यलाई विषय बनाइएको छ । कविताका प्रत्येक पाउमा कुनै न कुनै किसिमका भावपूर्ण अभिव्यक्ति प्रस्तुत भएको यो कविता स्वदेशीपन र स्वदेशी मन भएमा मात्र राष्ट्र निर्माण हुन सक्ने तथा विदेशीको नक्कल गर्न नहुने भावपूर्ण सन्देश प्रकट भएको छ ।

३.१.४ हाम्रा नेता

“हाम्रा नेता” शीर्षकको कविता १९ अक्षरीय शार्दूदविक्रीडित छन्दमा रचिएको छ । नेपालका राजनीतिक नेताहरूको कमजोर नेतृत्व र उनीहरूको लालसा र स्वार्थपूर्ण स्वभावको चित्रण प्रस्तुत कवितामा गरिएको छ । जहाँ सज्जन नेता छैनन् त्यस देशको विकास सम्भव छैन । नेताको भरमा मात्र रहने देशका जनताले आफ्नो जीवनलाई सार्थक बनाउन सक्तैनन् । राष्ट्र समाजको विकासमा नेता नलागेपछि जनताको पीरमर्का र समस्या कस्ले बुझ्ने ? विदेशमा नेताले असल काम गरेकै कारण उनीहरूको नाम बारम्बार सुन्नमा आउँछ, भने नेपालका नेताहरू सधैं आलोचनाका पात्र बनेका छन् । जनताको मतले जितेर सत्तामा जाने तर जनतालाई खेलौना बनाउने प्रवृत्ति नेपाली नेतामा छ । जनताको गालीगलौज र सरापलाई पनि कुनै वास्ता नगरी मनपरी गर्ने नेताहरूले देश कहिल्यै नवनाउने हुँदा जनता सदैव सचेत भइरहनुपर्दछ । यिनै भावजन्य सन्देश यो कविताले बोकेको छ ।

सत्तामा पुग्नु मात्र ठूलो कुरा होइन सत्तामा पुगेर जनसरोकारका काम गर्नु नै नेताको कर्तव्य हो । नेताको भाषणका भ्रममा परेर बस्नु, जनता पनि पार्टीवादी बनेर आफ्नो नेतालाई जिताउन लाग्नु तथा असल नेतालाई भोट नदिनु जनताको कमजोरी हो भन्ने भाव कवितामा दर्साइएको छ । नेताको भर पर्न नहुने, नेताको भर परे जनता गल्ने, शिक्षा, स्वास्थ्य र रोजगारको ग्यारेन्टी हुनुपर्ने, जनता सचेत भए मात्र नेता सचेत बन्ने र नेता स्वयं पनि राष्ट्रवादी सोचका साथ उत्रनु पर्ने लगायतका पक्षका अभिव्यक्ति प्रस्तुत कवितामा छन् । यो कविताले एकातिर नेता र जनताका बीचमा समन्वयात्मक भावनाको आवश्यकता देखाएको छ, भने अर्कातिर नेताको मुख ताकेर बस्ने बानी गर्न नहुने जनाएको छ । कविता अप्रत्यक्ष रूपमा राष्ट्रप्रेमी भावधारामा प्रस्तुत भएको छ ।

३.१.५ असल मान्छे

प्रस्तुत कविता अप्रत्यक्ष संवादात्मक शैलीमा संरचित छ जुन शैली प्रश्नोत्तरका रूपमा पनि प्रयोगित छ। शालिनी छन्दका ५ श्लोकमा उदात्त भाव प्रकट गर्ने कोशिश यहाँ भएको छ। हँसिलो, मसिलो र कर्मकर्तव्य भनेपछि हुरुक्क हुने शान्ति शोभाजन्य प्रभावशाली त्यो व्यक्तिको चेतना अत्यन्त सकारात्मक र प्रभावी छ। धेरै मान्छेको भावना कलुषित छन्। मीठो बोली बोल्नु कसैप्रति दुरासय नराख्नु उदार भावनाको धनी सो पथिकसँगै यहाँ प्रश्न गरिएको छ। त्यो प्रश्न दुख, कष्ट र पीडाको अन्त्य के कसरी हुन्छ ? भन्ने रहेको छ। प्रश्न निकै जटिल छ तर ज्ञानशील पथिकका लागि त्यो सरल र सहज प्रश्न बनेको छ। पथिकले प्रश्नकर्ताको अनुहारमा हेरी यस्तो जवाफ दिएको छ अरूको भलो चिताएर काम गर्नु भने पीडा जान्छन्। यो सहज उत्तम दार्शनिक सोच प्रवल भए पनि व्यावहारिकताको सहज भाव प्रयुक्त छ। उत्तरको सहज प्राप्तिपछि प्राप्तिको प्रेमभाव र आस्था भाव समान रूपमा प्रकट भएको छ। ऊ स्वयम्मा महान् शक्तिको स्रोत बनेको देखिन्छ। यसको व्यवहारले कविलाई गार्गी र सीतातुल्य बनाएको अवस्था छ।

मान्छे वास्तवमा त्यस्तै हुनुपर्छ। जहाँ मान्छेमा पवित्रता र विशिष्ट प्रेम छ त्यहाँ नै सम्पूर्ण सुख सम्भव छ। अरूका निमित्त केही सकारात्मक काम गर्न प्रेरित गर्न सक्नु र आफ्नो दिव्य ज्ञानले अरूका मनमा भावनात्मक शान्ति दिन सक्नु चानेचुने कुरा होइन। भव्य मान्छेको जातमा गणना भएको त्यो पथिक शोभादायी चेतनाको सार भएको र असल अनि सुन्दर वस्तुको भाव समेत भएको निष्कर्ष स्पष्टलाई भएको छ। उसका क्रियाकलाप व्यवहार र आदर्शले सम्पूर्ण मानव समाज नै सृष्टिको तारका रूपमा मूल्याङ्कित भएको छ। कविताले मानवताको ध्वनि वर्षाएको छ।

३.१.६ सत्य सन्देश

सत्य सन्देश व्यावहारिक जीवनका निमित्त आवश्यक विषयको सङ्ग्रह जस्तो बनेको छ। उपेन्द्रबज्रा छन्दमा सिर्जित यो कविता कविशिरोमणि लेखनाथ पौड्यालद्वारा रचित सत्यसन्देश कवितालाई स्मरण गर्ने खालको जस्तो छ। तैपनि पौड्यालको सत्य सन्देशको भाव र यस कविताको भावमा पृथक्पन अवश्य भेटिन्छ। सत्य के हो ? वास्तवमा सत्य जे हुनुपर्छ त्यही हुनु हो। सत्यको बाटो छाड्नाले नै आज मनुष्य समाज दुर्गतिमा परेको यथार्थ हो। यो कविताले केही सत्यको उद्घाटन गरी त्यसलाई सन्देशका रूपमा प्रकाश पार्न

खेजेको छ । आफ्ना मनका विचार सबैका सामुन्ने राखेर र दुःख, कष्ट र पीडालाई सहेर जो बाँच्न सक्छ त्यसले नै सुख शान्तिको जीवन भोग्न पाउँछ । उचो निचो वा धनी, गरीब, शिक्षित वा खुनी जो सुकै होस घमण्डको त्याग गर्न सकेमा मात्र मानिसले रमणीय दिन भोग्न सक्छ त्यस्तै गरेर आफ्ना परिवारसँग शिर जोडेर वा साथमा रहेर पवित्र व्यवहार गर्न सक्ने मानिसले नै सुखको वास्तविक अर्थ बुझेको हुन्छ ।

वास्तवमा यो जीवन घामछायाँ नै हो । यो घामछायामय जीवनमा मोह माया गर्न सक्नुपर्छ किनकि मोहमायाले मानिसलाई बाँच्ने प्रेरणा दिन्छ । मोहमायाको व्यवहार गर्ने व्यक्तिले नै पृथ्वीको सबै तत्व जान्न सक्ने कुरालाई कवितामा जोड दिइएको छ । आज स्वदेशका निम्ति पसिना भार्न लाज मान्ने र परदेशको गुलामी गर्ने प्रवृत्ति बढ्दो छ । आफ्नो स्वार्थ पूरा गर्ने र गफ गरेर अरूलाई भुलाउनेको जमात पनि बलियै छ । कुरा धेरै गर्ने तर कामका नाममा सिन्कोसम्म नभाँच्नेहरू पनि छन् । यी सब प्रवृत्तिलाई यहाँ निचो मानिएको छ । यस्तो प्रवृत्ति त्यागेर स्वच्छ र पवित्र मनले स्वधर्मको निर्वाह गर्नुपर्ने आसय कवितामा अभिव्यक्त छ । समग्रमा शान्ति रमणीयता सुखसार, तत्वको बुझाई र नीचतासँग सम्बन्धित सन्देश प्रवाह नै यो कविताको विषय बनेका छन् ।

३.१.७ माटो

“माटो” शीर्षकको कविता इन्द्रवज्रा छन्दमा रचिएको छ । यहाँ माटो एकातिर राष्ट्रिय सम्पदाको रूपमा आएको छ भने अर्कोतिर जीवहरूको आधार तत्वको रूपमा आएको छ । जे जसरी आए पनि माटो आखिर प्राण सरह हो, जसको अभावमा बाँच्नुको कुनै अर्थ रहँदैन । माटो जब हाँछ तब समस्त प्राणी पनि स्वतः हाँछन् । माटोलाई जिताउने युद्धमा हामी सबै लाग्नुपर्छ । माटो भिजाएर पसिना मुछ्ने, माटो उचा पार्न जुट्ने, माटोलाई जिताउन लाग्ने चाहना व्यक्त भएका छन् भने माटो हराएमा कष्टहरू भन् रम्ने विचार राखिएका छन् । माटो नवीन जीवनको प्रभा, सफा तागतको सभा हो भन्दै माटो रमे सबैको सम्पूर्णता रम्ने र संकष्ट बाधा हट्ने तर्क यहाँ अधि सारिएको छ । जिन्दगीलाई रसदार पार्न र आफ्नो अनुकूलको परिवेश बनाउनका निम्ति माटोमा श्रम रोप्नुपर्छ त्यसो भएमात्र आफ्नो संपूज्य भाव हेर्न सकिन्छ । जो बढी हरामी बन्छ र आफ्नो प्रतिभालाई चिन्दैन त्यसबेला उसको माटो पीडा फुकाएर रुन्छ भन्ने गहन भावले कविता मार्मिक बन्न गएको छ । माटो भन्नु नै बल, बुद्धि र चेत हो । अनि यो धारा पनि हो । माटोमा कहिल्यै अनबोध

प्रेत हुँदैन । जो माटो चिन्दैन त्यसको प्रतिभा हरिन्छ र विश्वासको श्वास पनि हराउँछ । यी महत्वपूर्ण विषय सन्दर्भलाई यहाँ कवितात्मक रूप दिइएको छ ।

माटो मूलतः हाम्रो जीवन हो । माटो विना हाम्रो अस्तित्व निरर्थक छ । माटो चाहे नैतिक स्वरूपमा होस् चाहे भावनात्मक रूपमा नै किन नहोस् त्यो आस्थाको धरोहर हो । माटोप्रतिको आस्थालाई बलियो पार्न सके मात्र हाम्रा सम्पूर्ण आशाहरू पुग्छन् । माटोको महिमा गाएर मात्र हुँदैन त्यसको संरक्षणमा ध्यान दिनुपर्छ । माटो विश्वासमा रमाउँछन् । माटोमाथिको घात-प्रतिघातले विश्वयुद्ध भएका उदाहरण पनि हामीसँग छन् । माटाकै निम्ति लड्नेको जमात पनि कम छैन । यी सन्दर्भलाई अप्रत्यक्ष रूपमा यस कवितामा समेटिएको छ ।

३.१.८ के भो मलाई

“के भो मलाई ” शीर्षकको कविता वसन्ततिलका छन्दमा रचिएको छ । विविध खाले घटनालाई यस कवितामा स्थान दिइएको छ । राष्ट्र र समाजसँग अपरोक्षरूपमा सरोकार राख्ने भए पनि यी घटना व्यक्ति जीवनका निजी मामला हुन् । आभा हराएपछि आफ्नोपन रहँदैन । आभा भनेको शारीरिक र मानसिक कान्ति हो । आभाका अभावमा मनका इरादा सब व्यर्थ बनेका छन् । अनुहारको कान्ति हराएको छ अनि सुख हरिएको छ । के कारणले यो अवस्था आयो भन्ने प्रश्न तेर्सिएको छ । यहाँ राती निदाउन बल गर्नुपर्ने, अत्तालिएर पानी पिउनुपर्ने, निदाइहाले सपना देखिने लगायतको अवस्था आउनु घोर पीडाको अवस्था हो । आफ्नो कर्मकर्तव्य गर्दा गर्दै पनि खान नरुच्नु, पिरताप बढ्नु अन्य जीवजन्तुले कारुणिक दृष्टिमा आफूलाई हेर्नु अवश्य पनि राम्रो लक्षण होइन । जस्तै दुःख गर्दा पनि हातमुख जोड्ने समस्या नहट्नु र भगवानले नहेर्नु पनि दुःखकै सङ्केत हो । यो कविताले सुख प्राप्तमा असफलताको सङ्केत गरेको छ । संस्कार धर्मको पालना गर्दा र स्वजनको हितमा लाग्दा पनि आशातीत लक्ष्य पूरा नहुनु र परिवेश बुझेर काम गर्दा समेत कसैको दया दृष्टि नहुनु आश्चर्यकै कुरा भएको छ । जीवन संघर्ष हो । संघर्षविना जीवन चलन सक्दैन तर कतिपय अवस्थामा संघर्षले पनि जीवनलाई सुखी पार्न सक्दैन । तरिका मिलाएर काम गर्न सकिएन भने जतिसुकै श्रम र कर्तव्य गरे पनि समस्या उस्ताको उस्तै रहन्छन् । मानिसले स्वतन्त्र अस्तित्व रक्षाका लागि पनि मानसिक नङ्गा खियाउनै पर्दछ । नैतिक मूल्य र मान्यतामा रही रहनुपर्दछ । नैतिकता, इमान्दारिता आत्मविश्वास र कर्तव्यप्रतिको सचेतताले नै जीवन सफल बन्दछ । तर यो कवितामा ती सबै गर्दा पनि दुखी हुनु, काम

नबन्नु शुभ छाँटकाँट नदेखिनु लगायतका समस्या देखा परेका छन्। उचित समाधानको बाटो प्रत्यक्ष रूपमा यहाँ देखिएको छैन। कवितामा कविको केही निराशजन्य स्थिति देखिन्छ।

३.१.९ प्रकृतिको महात्म्य

“प्रकृतिको माहात्म्य” कविता मालिनी छन्दमा रचिएको छ। प्रकृतिसित एकाकार भएर जीवहरूको जीवन चलनुपर्ने सन्देश बोकेको यो कविताले प्रकृतिको महत्त्वलाई उजागर समेत गरेको छ। प्राकृतिक सौन्दर्य एउटा त्यस्तो विषय हो जसले सहजै मनलाई प्रफुल्ल पार्न सक्छ, प्रकृति जब रम्य तब मानव सभ्यता नै व्यर्थ लाग्दछ। प्रकृति रमाउँदा नै सृष्टिसौन्दर्य छाँउछ, प्रकृतिकाव्य प्रेरणाको स्रोत पनि हो। प्रकृतिसित रिसराग राख्नेहरूले कहिल्यै सुख पाउँदैनन्। दुःखका क्षणमा, हाम्रा समस्यामा, कलाको मूल्य क्षीण भएको अवस्थामा एकान्त यात्रामा प्रकृतिको सहारा आवश्यक पर्दछ। प्रकृतिसँगको सम्बन्ध गाढा हुनु अनिवार्य छ। हामीले फेर्ने श्वास, खाने अन्न र फलफूल लगायत आवश्यक यावत वस्तु प्रकृतिबाटै प्राप्त हुन्छन्। ढुङ्गा, माटो, वृक्ष, नदीखोला, पहाड, कन्दराको सौन्दर्यले हामीलाई नवनिर्माणका लागि तयार रहन सन्देश दिइरहेका हुन्छन्। प्रकृतिको स्वरूप मानव क्रियाकलापले विग्रदै गएको छ। त्यसले हामीलाई नै नेक्सान पारेको अवस्था छ। हाम्रा वस्त्र आभूषण, र वास आदिमा प्रकृतिको दिव्य सौन्दर्य सुशोभित छ। सारा औषधीको स्रोत पनि हाम्रै प्रकृति हो। यी विषयलाई प्रस्तुत कविताले पुष्टि गर्ने जमर्को गरेको छ।

परमानन्द र परमशान्तिका निमित्त मानिसहरू कता कता भौँतारिरहन्छन्। थुप्रै धनसम्पत्तिको खर्च समेत गर्दछन्। तापनि उनीहरूले आशातीत शान्ति प्राप्त गर्न सक्दैनन्। धनसम्पत्तिको खर्च गृहत्यागले शान्ति नमिले पनि उनीहरू आखिर प्रकृतिको रमणीय काखमा पुग्छन् र शान्ति प्राप्त गर्दछन्। प्रकृतिको शक्तिलाई कसैले पनि पराजित गर्न सक्दैनन्; पराजित गर्न खोज्नु मूर्खता हो। प्रकृति ईश्वरीय वरदान हो पनि भनिन्छ। त्यसैले प्रकृति र ईश्वर एकाकार छन्। प्रस्तुत कविताले यी महत्त्वपूर्ण विषय सन्दर्भलाई सन्देशका रूपमा सङ्केत गरेको छ। समग्रमा भन्नुपर्दा प्रकृति र जीवजीवन एकअर्काका सहाय हुन्।

३.१.१० गाउँमै जाऊँ

नेपाल गाउँ नै गाउँले भरिएको देश हो। गाउँले वातावरण र परिवेश वास्तवमा

बस्नयोग्य छ । मान्छेको स्वास्थ्य अनुकूल छ । स्वच्छ हावापानी र ताजा फलफूल र तरकारी पाइने स्थल भएकाले गाउँ सबैको आकर्षणको केन्द्र हो । तर हिजोआज शहरीया सभ्यताले मान्छेलाई तानेर दुख र कोलाहलको भूमरीमा फँसाएको छ । यही भावपूर्ण सन्देश बोकेको 'गाउँमै फर्क' शीर्षकीय कविता भ्याउरे छन्दमा रचिएको छ । मानौं यो कविता गाउँले भाकामा रचिएको गाउँप्रेमी रचना हो । शहर पसेका साथीहरूले आफूले सोचेर भने जस्तो परिवेश नपाएपछि एक साथीले अर्को साथीलाई गाउँ फर्कन आह्वान गरेको छ । दुवैजना गरीब छन् । तर मनका धनी छन् । कर्मकर्तव्यमा विश्वास गर्छन् तर शहरमा उनीहरूले आफ्नो श्रम र सीप रोप्ने अवसर पाएका छैनन् । मनले गाउँमै जाऊं भनेको छ । विवेक, मारेर शहरमा नबसौं भनेको छ । गाउँको मीठो सुन्तला, अम्बा, केरा र स्वच्छ हावापानीको सम्भनाले सताएको छ । मकैका ठेला गहुँको रोटी, कोदाको ढिंडो, काँक्रा, फर्सी, घिरौँला, सिमी, करेला र बोडीको स्वाद जिब्राभरि सल्वलाएको छ । गाउँमा जाने भावना तिनै फलफूल र अनाजले जगाएका छन् ।

घरमा बुढी आमा दिदीबहिनी र दाजुभाइ छन् । तिनीहरू लैवरी भाकामा छमछम पाउजु बजाउँदै मादल घन्काएर नाच्दछन् । त्यो रमाइलो वातावरण शहरमा कहाँ पाउनु । ठिकी, जाँतो, मेलापात र गामवेसी गर्दा भरेका पसिना आफ्नो कर्तव्यका दाना भएको महसुस भएको छ । गाउँ छाडेर शहर पसेका यी पात्रलाई गाउँले सभ्यतालाई शहरमा फाल्न नहुने र आफूले आफ्नो खुट्टामा बञ्चरो हान्न नहुने चेतनाले उनीहरूलाई गाउँमा जान उत्साहित गरेको छ । शहरमा बसेर शरीर गाल्नुभन्दा आफ्नै पवित्र गाउँमा गएर परिश्रम गरौं भन्ने सन्देशका साथ उनीहरूमा सन्तोष छाएको छ । भीर, पाखा र कन्दरा, चराचुरुङ्गी र पंक्षीले गाउँ पसेपछि आफ्नो स्वागत गर्ने विश्वास पलाएको छ । यसरी हेर्दा शहरी सभ्यताभन्दा ग्रामीण परिवेश नै महत्त्वपूर्ण भएको ठहर यो कवितामा भएको छ ।

३.१.११ युवा

“युवा” शीर्षकको कविता पनि सङ्ग्रहको एक प्रभावशाली कविता हो । यस कविताको शीर्षकले नै त्यो प्रभाव व्यक्त गरेको छ । वास्तवमा युवा राष्ट्रका अमूल्य निधि हुन् चाहे इतिहासमा उनीहरूले गरेको त्याग र बलिदान होस् चाहे वर्तमानमा देखाएका राष्ट्रियताका भावना होस् त्यो हेर्दा युवाहरूलाई बाहिर राखेर कुनै पनि राष्ट्र र समाज अधि बढ्न सक्दैन भन्न सकिन्छ । युवाशक्ति पलायन हुँदै गएको र राज्यले उनीहरूलाई रोजगार

दिन नसकेका अवस्थाका कारण युवाहरू नकारात्मक सोच लिन बाध्य भएका छन् ।

युवा कविता भुजङ्गप्रयात छन्दमा रचिएको छ । युवाको स्थितिको संक्षिप्त चर्चा र उनीहरूको महत्वलाई उजागर गर्न काम यस कवितामा भएको छ । युवा देशका सुनौला विहान, स्वच्छ संसारको उच्च शान, देश सम्पदा, विहानी उषाका नयाँ चेतना र कर्म कर्तव्यका निमित्त सदा तत्पर रहने मानवशक्ति हुन् भनिएको छ । कवितामा स्वदेशी पनामा रहेर कर्म गर्ने नवसिर्जनामा तत्पर रहने धर्तिलाई हृदय भरिका प्रेम गर्ने शक्तिका रूपमा युवाको चित्रण भएको छ ।

युवालाई उच्च आशा र सम्भावनाका रूपमा लिइएको छ । जब युवा जागृछन् तब देश बन्छ भनिएको छ । सदाचारमा रहने र आस्थाबाट विचलित नहुने जनशक्तिका रूपमा पनि युवालाई लिइएको छ । युवालाई अल्ल्खी नवनी राष्ट्र समाजको हितमा लाग्न इतिहासको सम्मान गर्न आफ्नो शिर नभुकाउन र कर्मकर्तव्यलाई नै प्राथमिकता दिन आग्रह गरिएको छ । समय सापेक्ष आफूलाई परिवर्तन गर्दै सकारात्मक सोचका माध्यमबाट अधि बढ्न यसवालाई निर्देशन समेत गरिएको प्रस्तुत कविताले युवा वर्गलाई प्रेरित गर्ने कुरामा आशावादी हुन सकिन्छ ।

३.१.१२ इच्छा

मानिससँग इच्छा, आकांक्षा हुनु स्वाभाविक मानिन्छ । मानिस यथार्थमा इच्छाहरूको पुञ्ज पनि हो । यही इच्छाको बाटोले मानिसलाई अगाडि बढाउँछ र बढ्न लगाउँछ । यही इच्छाको विषयलाई लिएर लेखिएको कविता “इच्छा” हो । कवितामार्फत् मानवीय इच्छाहरूलाई “म” पात्रका माध्यमबाट अभिव्यक्त गरिएको छ । भुजङ्गप्रयात छन्दलाई प्रयोग गर्दै सृजना गरिएको प्रस्तुत कवितामा ‘म’ सँग अनेकौं चाहनाहरू छन् । ‘म’ भित्र नदीको प्रवाह जस्तै भावनाहरू छन् भन्दै म मेरा अनेकौं इच्छाहरू पूरा गर्नका लागि अहोरात्र खट्ने कर्मवादी बन्न सकूँ भन्ने सदिच्छापूर्ण भाव प्रकट गरिएको छ । म पहाड उठेभैं मस्त उठ्न सकूँ अनि नदीका बहाव बन्न सकूँ । म अहंकारलाई सदैव हटाई सत्यवादी बन्न सकूँ भन्ने विचारलाई स्थान दिइएको छ । म अरू मानिसको भन्दा बेग्लै अस्तित्व बनाएर बाँच्न सकूँ र आफ्नै गामबेंसीका धून जस्तै बनेर म स्वदेशी मौलिकताको प्यासी बन्न सकूँ भन्ने भावलाई समेत स्थान दिइएको छ । यसरी आफ्ना इच्छाहरूलाई अभिव्यक्त गर्ने क्रममा म शब्दको सम्पन्नताले काव्यबाली फलाउन सकूँ र मेरो कलामा उच्च खाले शृङ्गार

भक्तिकयोस् भनिएको छ । यस क्रममा मैले आफूभित्र कैल्यै अँधेरो देख्न नपरोस् भन्ने अपेक्षासमेत कवितामा गरिएको छ ।

म चरा जस्तै भएर स्वतन्त्रताको हिमायती बनी आकाशमा उड्न पाऊँ अनि सदा सदा राष्ट्रवादी भएर हिँड्न पाऊँ भनी प्रार्थनाजन्य इच्छा व्यक्त गरिएको छ । कविताको अन्त्यमा आफ्नो राष्ट्रलाई उठाएर बाच्न सकूँ अनि सारा विश्वलाई जगाएर नाच्न सकूँ भन्ने अभिलाषा प्रस्तुत गरिएको छ ।

यसरी एक पछि अर्को गरी इच्छाहरूको पोयो फोएर कवितामा आफ्ना लागि गरिएका समाजका लागि गरिएका, राष्ट्रका लागि गरिएका र विश्वका लागि गरिएका इच्छाहरूको सङ्ग्रह तयार गरिएको पाइन्छन् । यो कवितालाई सुन्दर इच्छाहरूले नै सुन्दर बनाएका छन् ।

३.१.१३ छोरीप्रति

वार्षिक छन्द भएर पनि लोक छन्दकै रूप अङ्गलेको शार्दूलविक्रीडित छन्दमा लेखिएको प्रस्तुत कविता “छोरीप्रति” अवस्था चित्रण गरिएको प्रस्तुति हो । कुनै आमाले आफ्नी छोरीको जन्म भएको अवस्थामा महसुस गर्ने भावनालाई प्रस्तुत कविता मार्फत व्यक्त गरिएको छ । यस कविता छोरीको जन्म र छोरीप्रतिका अपेक्षामा केन्द्रित रहेको देखिन्छ ।

छोरीको जन्म हुँदा सुरम्य प्रकृति मस्तले खुसी प्रकट गर्दै थिइन् अनि पाखापर्वतमा चराचुरुङ्गीहरू नाचिरहेको समय थियो भन्दै यस कविताको सर्जक आफ्नो प्रफुल्लित अवस्था चित्रण गर्छिन् । उनी आफ्ना पतिको समेत प्रतिनिधित्व गर्दै भन्छिन् कि उनीहरूका मनमा छोरीको जन्मले अनेक सपना ल्याएका थिए र समग्रमा सारा जीवन नै खुलापनमा रहने अपेक्षा बढेको थियो ।

कवियत्रीले अभि विस्तारित हुँदै भनेकी छन् कि उनकी छोरी उनका आँखाभित्र हजार सपनाहरूलाई जन्माउँदै जन्मिइन् । साथै ती छोरी सदैव मुटुमा रहने सद्भाव आस्था बनिन् । यसरी छोरी जन्मदा साथ आफूमा नयाँ उत्साह र उमङ्ग ल्याएको कुरा प्रस्तुत कवितामा व्यक्त गरिएको छ । यसका साथै छोरीलाई आग्रह गरिएको छ अनि छोरीलाई एउटा सभ्य समाज बनाउन आफ्नो कला र जोशको उच्चतम उपयोग गर्नका लागि अनुरोधसमेत गरिएको छ । यसैगरी छोरीलाई नैतिकताका साथ कर्मपथमा नडुगा खियाएर

लागेमा तिमि अब्बल दरिन सक्छ्यौ र तिम्रो सफा जीवन प्रवाहित हुनेछ भन्ने विचार पनि यस कवितामा प्रस्तुत गरिएको छ । आफ्नी छोरीको शक्ति बढोस् र छोरीको उच्च विचारमा यो राष्ट्रको सहज हित होस् भन्ने कामना कविले प्रकट गरेकी छिन् ।

यसरी छोरीको राम्रो जीवनको कामना गर्ने क्रममा छोरीका सम्पूर्ण इच्छाहरू पूर्ण होउन् र उनको मनका आदर्शता भल्कियोस् भन्ने कामना कवितामार्फत गरिएको छ । साथै छोरीलाई स्वच्छ मनले सोचेर भ्याएजति सकारात्मक काम गर्न आग्रह गरिएको छ ।

आकाशको बादल हटाएर बतास बन्न सकोस् भन्ने शुभेच्छा पनि छोरीलाई दिइएको छ । यदि यसो भएमा विहानी पखका पलहरू उर्वर भएर जान्नेछन् भनिएको छ । अन्त्यमा, छोरीको शरीर कहिल्यै भुक्न हुन्न भन्दै छोरीलाई सज्जन बन्न अभिप्रेरित गरिएको छ । साथै हिमचुली चढ्ने जस्तो महान लक्ष्य लिएर नथाकीकन अगाडि जान छोरीलाई शुभेच्छा दिँदै कविताको अन्त्य गरिएको छ ।

३.१.१४ दशैं

हिन्दूहरूको महान पर्व वडा दशैंको पावन सन्दर्भलाई वर्णन गरिएको कविता हो 'दशैं' । यस कविताले दशैं पर्वको महत्व दर्शाएको छ । दशैंको बेला प्राकृतिक अवस्था रमाइलो हुने प्रसंगबाट कविताको सुरुवात गरिएको छ ।

दशैमा पर्वत, लेक र फाँटमा लागेको घामले पशुपंक्षीहरू समेत प्रफुल्ल हुन्छन् र सारा नेपाल नै शोभायमान बन्दछ भन्ने भावकवितामा प्रकट गरिएको छ ।

हामी नेपालीहरूको संस्कारमा रहेको सौन्दर्य दशैमार्फत् प्रकाशित छ । यस पर्वको भाव बुझे हरेक व्यक्ति यसतर्फ प्रभावित हुन्छ । दशैं हाम्रो दशा नभै आस्थाको चाड हो र यसलाई सबैले आ-आफ्नो क्षमता अनुसार मनाउने गर्नुपर्छ भन्ने आशय कवितामा पाइन्छ ।

“अनुष्टुप” छन्दमा रचिएको प्रस्तुत कवितामार्फत् असत्य माथि सदैव सत्यको जीत हुने कुरा छर्लङ्ग पारिएको छ । दशैं मनाउनाले असत्य भावना भागेर सत्य भाव खुल्छन् भनिएको छ । साथै ठूलाबाट सानाले आशीर्वाद लिनुपर्दछ भन्दै आफ्नो मौलिक संस्कार धर्म र नीतिको पक्षमा सबै उभिनुपर्दछ पनि भनिएको छ ।

यसै गरी दशैले हामीलाई कर्मकर्तव्य गर्न सिकाउँछ अनि टीका र जमराभिन्न विश्वशान्तिको भाव रहेको कुरा प्रस्तुत कविताबाट छर्लङ्ग भएको छ ।

यही दशैमा बालबालिका पिड खेलेर रमाउँछन् । अनि आदर्श सिर्जनामार्ग भोलिलाई

समाउंछन् भन्दै दशैमा बच्चावच्चीहरू रमाउने प्रसङ्ग खुलाइएको छ । साथै दशै मान्न नपाएकाहरूको मन कहिल्यै प्रफुल्ल बन्दैन भन्दै दशैलाई धनीहरूको चाड मात्र भन्न हुँदैन भनिएको छ । अन्त्यमा, सम्पूर्ण मानव जगतको भलो होस् भन्ने शुभकामना दिँदै कविताको अन्त्य गरिएको छ ।

३.१.१५ सिर्जनासार माटो

माटोको महिमालाई मिठासपूर्वक शार्दुलविक्रीडित छन्दमा व्यक्त गरिएको कविता हो “माटो” । यस कवितामा माटोलाई सिर्जनाको सार भनिएको छ । माटोको अमूल्य भावलाई अन्न भण्डारसँग तुलना गरिएको छ । माटो बुझ्न सकेमा हामीले जिन्दगानी बुझ्न सकिन्छ, भन्दै माटो बिना हाम्रो जीवन नै असम्भव रहेको धारणा यस कवितामा व्यक्त गरिएको छ ।

माटोमा पसिना चुहाउन सके हाम्रो समग्र जिन्दगानी सप्रन्छ, भन्दै माटोलाई हाम्रो जीवन फुलाउने स्रोतस्विनीका रूपमा व्यख्या गरिएको छ । माटोमा नै सौभाग्यको श्रीफल लटरम्म फुल्ने विश्वास राख्दै कवितामा माटो अविच्छिन्न सिर्जनाशील भएर जान्ने कुरा अभिव्यक्त गरिएको छ ।

हामी मानिसले हाम्रा खुट्टा अड्याउन परे पनि यही माटो चाहिन्छ, भन्दै हाम्रा शाश्वत सिर्जनामा यो माटो दिव्यदाता हुन्छ, भनिएको छ । हामीले उन्नतिका मार्गहरू हिँड्नुपर्दा यही माटोलाई आधार बनाउनुपर्ने भन्दै हाम्रा पौरख खर्चिने ठाउँ पनि माटो भएको सत्यता छर्लङ्ग पारिएको छ ।

हाम्रो जीवनका प्रत्येक खुड्किलाहरूमा अगाडि बढ्न माटोले नै हामीलाई हौस्याउँछ । अनि हाम्रा सम्पूर्ण विकल्पहरूमा यही माटो मौलाउँछ । अनि यही माटोको प्रेम र आड पाएर सम्पूर्ण मानव जाति बाँचेको छ, भन्दै कविताको अन्त्य गरिएको छ ।

३.१.१६ राष्ट्रप्रतिको इच्छा

कुनै पनि राष्ट्रका नागरिकलाई आफ्नो राष्ट्र प्रति माया र भक्तिभाव जागृत अस्वाभाविक होइन । साथै आफ्नो राष्ट्रप्रतिको इच्छाहरू आउनु र फुल्नु पनि अस्वाभाविक होइन । यस्तै आफ्नो राष्ट्रप्रतिको अभिलाषाहरू अभिव्यक्त गरिएको कविता हो “राष्ट्रप्रतिको इच्छा” ।

मन्दाक्रान्ता छन्दमा रचना गरिएको प्रस्तुत कवितामा आफ्नो राष्ट्रलाई आफ्नो

सर्वश्व मानेर भावहरूलाई प्रस्फुटित गरिएको छ । कवितामा नेपालीहरूलाई उच्च भावना राखेर मिल्दै एकताका साथ सत्यताको मार्गमा हिँड्न आह्वान गरिएको छ । हामी नागरिक अल्छी भएमा देशको विकास हुँदैन किनकि देशको विकासलाई अग्रगामी विकास दिने र देशलाई प्रगतिपथमा हिँडाउने हामी नागरिक नै हौं भन्ने भाव कवितामा प्रकट गरिएको छ ।

कवितामा शुद्ध संस्कार ल्याउनका लागि अन्धविश्वास त्याग्न आह्वान गरिएको छ । साथै हामी कहिल्यै कर्तव्य गर्नबाट पछि नहटौं भन्ने सन्देश पनि कवितामा दिइएको छ । जसबाट हाम्रो कर्तव्यपरायणताको चलनबाट अरूले समेत लाभ लिन सकून् भन्ने आशय कवितामा पाइन्छ ।

भ्रष्टाचारले देशलाई घाटा पुऱ्याएको प्रसङ्गसहित कवितामा मुलुक चुसुवा र सामन्तलाई कानूनी कठघरामा ल्याएर यो नेपाली धरालाई उच्चतामा पुऱ्याउनुपर्छ भनिएको छ । आफ्नै देशलाई र आफ्ना देशवासी अर्थात नेपाल र नेपालीको हितका विरुद्ध लाग्ने जो कोही पनि मूर्ख शिवाय अरू केही होइनन् भन्दै त्यस्ता मूर्ख विरुद्ध धावा बोल्नु पर्ने धारणा कवितामा आएको छ ।

हाम्रा पूर्खाहरूले युद्ध मैदानमा ज्यानको आहुति दिएर रगतले कोरेको यो देशको साँध जोगाउन र हाम्रो आफ्नै विशिष्ट गरिमालाई प्रभावकारी बनाउन हामी जुट्नुपर्दछ भनिएको छ । हामी नेपाली जागेमा हाम्रा रिपुहरू हाँछन् र हाम्रो देशको सीमाभन्दा धेरै पर भाग्न तिनीहरू वाध्य बन्दछन् भन्ने भावलाई पनि प्रष्ट रूपमा स्थान दिइएको छ ।

साथै, यो देशका नेतालाई आफ्नै चोखो श्रम र सीपमा जिन्दगानी अघि बढाउन प्रोत्साहित गर्दै देशलाई प्रगति पथमा हिँडाउन ती नेताले हजारौं हजार योजना ल्याउनुपर्ने कुरा जोडदार रूपले प्रस्तुत गरिएको छ ।

साथै यही कवितामा मानिस भ्रष्टाचारी नभई जिउन सके त्यसले ज्यादै मजा निम्त्याउँछ । र मानिसले आफ्नो आनन्दताका लागि पनि भ्रष्टाचारलाई प्रश्रय दिनु हुँदैन भनिएको छ । यसै गरी अन्त्यमा भ्रष्टाचारले देशलाई खोक्रो पारेर राख्यो भने भारतका भ्रष्टाचारविरोधी अभियान्ता अन्नाहजारे जस्तै अभियान्ता नेपालमा पनि निस्कनुपर्छ । तसर्थ यस्तो अन्ना हजारे नेपालमा कोही बन्न नपरोस् भन्ने इच्छा प्रकट गर्दै कवितामा प्रभावकारी भाव प्रस्तुति गरिएको छ ।

कविताको अन्तिम श्लोकमा राष्ट्रप्रतिका इच्छाहरू प्रवाहका साथ बहेको देखिन्छ । हाम्रो नेपाली माटो विचलित नभै अनन्तकालसम्म मुस्कुराइरहोस् अनि हाम्रा हिमशिखर र

पाखाहरूको शान बढाउन सकियोस् भन्ने इच्छा पनि यस कवितामा व्यक्त गरिएको छ । साथै अन्तिम हरफबाट यिनै नेपाली प्राकृतिक न्यानो काखमा मर्न पाइयोस् भन्ने इच्छाका साथ कविताको अन्त्य गरिएको छ ।

३.१.१७ सन्देश

मान्छेले सदैव सत्य मार्ग हिँडेर आफ्नो कर्तव्य पूरा गर्ने भावना राखेमा ऊ छिटोभन्दा छिटो सफलतामा पुग्न सक्दछ । उसका पाइलाहरूमा कहीं काँडो पनि विभ्रदैन । उसका हरेक बाटाहरूमा सहजता उसले प्राप्त गर्दछ । यसरी मान्छेलाई र मान्छेका प्रकृतिलाई केन्द्रीयतामा राखेर लेखिएको कविता “सन्देश” हो । प्रस्तुत कविता चर्चित छन्द इन्द्रवज्रामा लेखिएको छ ।

मान्छे जव हरामी बन्छ, र आफ्नो कर्तव्य विर्सन्छ, तब उसको कहिल्यै भलो हुन्न । ऊ दुःखले भरिएर मर्न सक्छ । त्यसैले आफूलाई स्वच्छ शान्त भई कर्ममा विश्वास राखेमा मानिसको भलो हुन्छ । यतिमात्र हैन जो मान्छे उदार जनमा गनिन्छ, उसको समस्या छिटो छिटो टर्छ । जो व्यक्ति सेवा गर्ने भावना राख्दैन, उसले मेवा पनि प्राप्त गर्दैन । अथवा जो व्यक्तिले अरूको भलो गर्दैन, त्यसले फल प्राप्त गर्दैन । बरु अरू मानिसहरूका माभमा सामन्तवादी जनमा गनिन्छ । उसले आफ्नो आदर्शपथ नै भुल्छ । आफ्नो जीवन आदर्शलाई नै विर्सिएर उसले आफ्नो सही बाटोमा हिँड्न प्रयत्न गर्नुपर्दछ ।

तसर्थ मानिसले सदैव सही मार्ग र सम्भावनाको खोजी गर्नुपर्दछ र दुर्भावनाको बोटोलाई उसले त्याग्नुपर्छ । मान्छेले आफूलाई प्रतिभाशाली बनाउन सकेमा र कलाकारका रूपमा प्रस्तुत गर्न सकेमा उसको सिर्जनशील व्यक्तित्वको कदर हुन्छ र उसले सम्मान प्राप्त गर्दछ । यसरी प्रस्तुत कविताले मानिसले गर्नुपर्ने र गर्न नहुने विभिन्न पक्षहरूका बारेमा उच्च सन्देश प्रवाह गरेको छ ।

३.१.१८ परिवेशको छाप

कुनै मानिसले आफ्नो दैनिक जीवनमा आइपर्ने परिवेशमा कसरी संघर्ष गर्नुपर्दछ र आएको परिवेशलाई कसरी अगाडि बढाउनु पर्दछ भन्ने प्रश्नको उत्तर समेटिएको प्रस्तुत कविता “परिवेशको छाप” लोकलयमा लेखिएको हो ।

मान्छेले आफूलाई परिवेश अनुकूल बनाउनुपर्छ र मात्र मान्छेले काममा सफलता

प्राप्त गर्छ । आफ्ना परिवेशभित्र सत्य, न्याय धर्म र संस्कारका साथै न्याय र अन्यायका अवस्थाहरू हुन्छन् । तिनलाई चिनेर आगाडि बढ्न सकेमा सफलता सुनिश्चित छ । त्यसैले मान्छेले चाहिने विषयलाई लिन सक्नुपर्छ ।

मान्छे जस्तो छ, त्यसै अनुसार परिवेश राम्रो वा नराम्रो बन्छ । मान्छेले गर्ने कर्मकर्तव्यले उलाई सबल परिवेशमा पुऱ्याउँछ, भन्ने भाव प्रस्तुत कवितामा प्रकट गरिएको छ । यतिमात्र होइन मानिसले स्वार्थवादी व्यवहारलाई अस्वीकार गर्नुपर्दछ ।

व्यक्ति पिच्छे परिवेश फरक फरक हुन्छन् । बालबालिकाको, युवाको बृद्धाको अनि महिलाको आफ्नो आफ्नो परिवेश हुन्छ । आफ्नो बल र विवेकबाट देखिएका परिवेशलाई सज्ज समाजिक उन्नतिमा कर्मभाव राख्न सकेमा संसार स्वच्छ र आनन्दमय लाग्दछ, भन्दै प्रस्तुत कवितामा मानिसका विविध परिवेशको छाप परेको बेला मानिस संयम र धैर्य बन्नुपर्ने भाव प्रकट गरिएको छ ।

३.१.१९ भूकम्पपीडा

वि.सं.२०७२ वैशाख १२ गते नेपालमा गएको विनाशकारी भूकम्पको सन्दर्भमा रचिएको “भूकम्पपीडा” शीर्षकको कविता शिखरिणी छन्दमा प्रस्तुत गरिएको छ । भूकम्पले त्याएको क्षतिप्रति दुखभाव प्रकट गर्दै प्रस्तुत कविताको रचना गरिएको देखिन्छ ।

प्रकृतिले पुरै तागत लगाएर भूकम्प त्याएकोले र विधि भूकम्पका रूपमा देखा परेको छ । यसै गरी मानव जगतले आफ्ना सुक्ष्म फल कला जुन सजाएका थिए ती सबैलाई भूकम्पले क्षति पुऱ्याएको छ । यस्तो लाग्दैछ, भूकम्पले मानिसमा महादूर्दशाको उदय गराइदिएको छ ।

मानिसले खर्च नगरी राखेको धन भूकम्पले पुरेको छ अनि कैयौं युवा, बृद्धा, महिला, बालक र सज्जनको ज्यान गएको छ । कोही टुहुरा भए, कोही विधवा त कोही विदूर बने । सयौं लाखौं घाइते पनि भए यो कस्तो विधि देखा पऱ्यो जहाँ दया, माया, श्रद्धा केही देखिन्न ।

नेपालीहरूको सांस्कृतिक आस्थाको रूपमा रहेको धरहरा पनि ढल्न पुग्यो । मठमन्दिर, चैत्य-गुम्वा पनि ढले अनि सहरको सौन्दर्यता हरायो । प्रभावशील देखिने शहर गत्यो र पछिल्लो पुस्ताको ऊर्जाशील धन पनि खतम हुन पुग्यो ।

मानिसहरूको मनमा के गर्ने भन्ने दोधार सिर्जना भए र नराम्रो कम्पले मनमा डेरा

जमायो । मान्छेका आँखामा साउने भरी बर्षियो र हृदय छिया छिया भयो । सारा देशभरी कोलाहल मच्चियो । रुवाबासी चल्यो । नसोचेको परिदृश्य एकाएक भूकम्पले ल्याएको देखियो । भूकम्पले मानिसको हर्मत लियो र मानिसका अगाडि समस्याका रूपमा देखापऱ्यो ।

यसरी प्रस्तुत कविताले भूकम्पबाट देखिएको परिवेशको चित्रण गर्दै सम्पूर्ण हामी मानिसहरू यस्तो अवस्थामा सहयोगी बनेर आफूलाई स्वच्छताका साथ उद्धार कार्यमा लगाउन आह्वान गरेको छ ।

कवितामा यस्तो भूकम्पका कारण अब कोही मर्न नपरोस् र यस्तो घटनाले कसैको आँसु नभारोस् भन्ने सदीच्छा व्यक्त गरिएको छ । यस्तो खाले भूकम्प यो सारा धर्तीभरि कहिल्यै नआओस् र हामी मानवलाई भूकम्प आउनुपूर्व नै सूचना प्राप्त होस् भन्ने भाव प्रकृतिकरण गर्दै प्रस्तुत कविताको अन्त्य गरिएको छ ।

३.१.२० माया

संसारको शाश्वत सत्य हो “माया” । मायामा पूरै संसार अडेको छ । यही मायाको व्याख्या गरिएको कविता हो “माया” जून शालिनी छन्दमा रचिएको छ ।

माया भन्ने भाव नै अलौकिक छ र यो विश्व मायाले बाँधिएको छ, अडेको छ । आज विश्वका मानिसहरू माया बाँड्दा रमाउँछन् अनि जब मायाले स्वच्छ मान्छेको संगत र परिवेश आर्जन, गर्दछन् तब उनीहरू हाँस्छन् र खुसी बन्छन् ।

मायाको आडमा कोइली नाच थाल्छ । मायाले मान्छेको चित्तलाई पगाल्छ । माया आफैमा दिव्यता हो चेतना हो । माया सौन्दर्यता भर्ने उच्च भावना पनि हो । जब संसारमा माया बढ्छ तब संसारको सौन्दर्यता बढ्छ । माया गर्ने आत्मा अझ उदार र फराकिलो बन्छ । माया गर्दा मान्छे चनाखो हुन्छ । माया यति शाश्वत छ कि यो कहिल्यै दुष्ट र परिपक्व नभएको हुदैन ।

सारा देवीद्यौतासमेत मायाका बारेमा प्रखर पैरवी गर्दछन् र माया गर्ने उच्चखाले भाव खोल्दछन् । माया गर्दा मित्रता बढ्छ । मायाले मान्छेलाई भाकामा गीत गाउने बनाई दिन्छ ।

जो मान्छेहरू माया गर्छन् उनीहरूको अगाडि सारा मानिस भुक्छन् । माया गर्ने मान्छे सधैँ सशक्त हुन्छन् । माया त्यागको प्रार्थना हो । माया स्वच्छता र सिर्जना दुबै हो यसरी प्रस्तुत कविताले मायाको महिमा गाएको छ ।

३.१.२१ मेरो अठोट

नेपाली कविता फाँटमा निकै चर्चित मानिने र गजलमा पनि बढी प्रयुक्त हुने छन्द हो भुजङ्गप्रयात । यही भुजङ्गप्रयात छन्दमा रचिएको कविता हो “मेरो अठोट” ।

जहाँ हुङ्गा र पत्थरलाई देवता समान गनिन्छ, र जहाँका नदी शान्त र अमूल्य प्रवाहले बहन्छन् त्यो देशमा कर्म कर्तव्य छर्छ । म त्यो पुण्य धतीलाई सदा प्रेम गर्छु भन्दै कवितामा कविद्वारा आफ्नो अठोट व्यक्त गरिएको छ ।

जुन ठाउँमा हुर्कने, घुम्ने, डुल्ने र मग्ना खुल्ने काम भयो त्यही ठाउँ राम्रा लाग्नु र सुन्दर लाग्नु अस्वाभाविक हुँदैन । तसर्थ म यही ठाउँको सम्पदामा रमाएर आफ्नो आर्जन गर्छु, जीवन बिताउछु भन्दै अठोटलाई विस्तार गरिएको छ ।

प्रस्तुत कविता मार्फत कुसंस्कार रोक्न उठ्ने अठोट र माटो लिएर जुट्ने अठोट व्यक्त गरिएको छ । आफ्नो पूरै बुताले भ्याएसम्म नेपाललाई सिगाने अठोट पनि कवितामा व्यक्त गरिएको छ ।

सदैव विहानीको खोजी गर्ने र अग्रगमनकारी बाटोमा लागेर खुला सोच राख्ने अठोट पनि प्रस्तुत कवितामा व्यक्त गरिएको छ । सधैं सिर्जना र चेतनामा अगाडि सरेर नवीन कलाकर्म गर्ने अठोटका कुरा कवितामा गरिएको छ ।

यसै गरी तपस्वी बनेर घडा भर्ने युगीन संकल्पलाई ठाउँ दिँदै प्रस्तुत कवितामा देशमा सिर्जना दीप बाल्दै अग्रगामी कदम चाल्ने भावना व्यक्त गरिएको छ ।

यस कवितामा आफ्ना अठोटलाई देशभक्ति बनाएर प्रस्तुत गरिएको छ । देशको गीत बनाएर प्रस्तुत गरिएको प्रस्तुत कविताले अठोटका नवीन श्रृङ्खलाहरू स्थापना गर्नुपर्ने कुरा उल्लेख गरेको छ ।

३.२ सिर्जनाका सुनाखरी कवितासङ्ग्रहको समग्र अध्ययन एवं विशेषता

अठोट र सङ्कल्पले जन्माउने सिर्जनामा जब विषय भाषा, शैली उद्देश्य र दृष्टिविन्दुले कलात्मक कथात्मक संरचना पाउँछ, तब कविताको जन्म हुन्छ । कविता साहित्यको प्रमुख विधा हो । यसका विचार र भाव वस्तुका रूपमा आएको हुन्छ । साहित्यको श्रव्य, पाठ्य विधाका रूपमा स्थापित कवितामा विचार र भाव वस्तुका रूपमा आएको हुन्छ । भावना र बौद्धिकताको मिश्रणबाट नै कविताले जीवन र जीवन्तता पाएको हुन्छ । कवितालाई अन्य विधाबाट भिन्न रूपमा परिचित गराउने तत्व लय हो । सिर्जनाका

सुनाखरी कवितासङ्ग्रहका सबै कविताहरू कुनै न कुनै लय वा छन्दमा आबद्ध छन् । जसले गर्दा प्रस्तुत कवितासङ्ग्रह समसामयिक कविताभन्दा केही भिन्न स्वादको छ । यस कवितासङ्ग्रहमा लामा छोटो २१ ओटा कविता रहेका छन् । कुनै एउटा बाद र सिद्धान्त र शैली नभएर यसमा विविधता पाउन सकिन्छ । भरसक कविताका भाव उही रूपमा नदोहोरिऊन् भन्नाका खातिर विशेष सतर्कता अपनाइएको छ । छन्द, रस र अलङ्कारको राम्रो र स्वाभाविक संयोजन गरिएको छ । हाम्रो समाज र यहाका मानिसको प्रवृत्तिका पृथकता पाइने हुदा विषयवस्तुमा पनि भरसक सबै तह र अंग समेटियोस् भन्ने मनसायका साथ यो सङ्ग्रह तयार पारिएको छ । आज हराउदै गएको नैतिकता, कर्मकर्तव्यप्रतिको उदासिनता, ग्रामीण परिवेशको महत्ता, सहरिया जीवनको बहदो विकृति, नेपाल राष्ट्रप्रतिको अमीट सद्भाव, विग्रदो राजनीति, मान्छेमा कमजोर बनेको असलपना, सत्यप्रतिको मोहमा गिरावट, जन्मधर्ती वा माटोप्रतिको प्रेम, प्रकृतिको स्वच्छ संसार, अगाडिको अवस्था ग्राम्यजीवनको मोह, मानवीय चाहना, नारीप्रतिको सद्भाव, सांस्कृतिक पर्वको महत्त्व, प्राकृतिक विपत्ती लगायतका विषय प्रस्तुत कविता सङ्ग्रहमा विवेच्य विषय बनेका छन् । अब यस सङ्ग्रहका समग्र विशेषतालाई निम्नअनुसार उदाहरणसहित केलाउने प्रयत्न यहाँ गरिन्छ ।

३.२.१ समाज चित्रण

मानव जीवनको महत्वपूर्ण आधार समाज हो । नेपाली समाज परम्परागत रूपमै चल्दै आएको छ र चलिरहेछ । समाजको चरित्र भन्नु नै समग्रमा मानिसको चरित्रगत प्रवृत्ति हो । यो विविधतामय समाजको चित्रण गरेर यथार्थ तथ्यको अवगत गराउनु यो सङ्ग्रहको विशेषता हो । ग्रामिण र सहरिया जीवनको आफ्नै तौरतरिका रहेको पाइन्छ, नेपाली समाजमा । जसलाई हामी गाउँले र सहरिया सभ्यता भन्दछौं । सहरिया सभ्यताभन्दा ग्रामीण सभ्यतालाई महत्त्व दिइएको छ यहाँ ।

विन्ती छ, गाउँमै फर्क कर्मकर्तव्य खातिर ।

आफ्ना पिता र माताको सफा पार्न उचा शिर ॥

(गाउँमा फर्क भाइ)

३.२.२ छन्द, रस र अलङ्कारको उचित संयोजन

छन्द, रस र अलङ्कारले कवितालाई स्वाद्य र जीवन्त पार्छन् । लयात्मक वा

छन्दात्मक अभिव्यक्ति आफैमा स्वाद्य हुन्छन् नै । त्यसमा पनि अलङ्कार र रसको संयोजनले स्वाद्य विशिष्टता प्राप्त हुन्छ । रस भावसँग सम्बन्धित हुन्छ । वीर, शान्त, विभत्स, हास्य, रौद्र, लगायत, भक्ति रस पनि प्रयोगमा छ । यस सङ्ग्रहमा विषयबस्तु अनुरूपका रसको प्रयोग गरिएको छ । अलङ्कार कविताको गहना हो । कवितामा मिठास भर्न र गहन पार्नका लागि अलङ्कारको प्रयोग यहाँ गरिएको छ । अनुप्रास उपमा लगायतका अलङ्कारले महा स्थान पाएका छन् ।

जहाँका शिला छन् सधैँ देवतुल्य ।

जहाँका नदी छन् सुशान्ति अमूल्य ।

म त्यै देशमा कर्म कर्तव्य गर्छु ।

यही पुण्यधर्ती सदा प्रेम गर्छु ।

(मेरो अठोट)

३.२.३ प्राकृतिक सौन्दर्यको वर्णन

प्रकृति कविका लागि सिर्जना वरदान हो । प्रकृतिमा यति ठूलो शक्ति छ जसको अध्ययन मात्रले पनि मानिस कवि हुन्छ । हावा, पानी, ढुङ्गा, माटो, नदी, पहाड, हिमाल आकाश, ग्रह, तारा आदि प्रकृतिका महान आकार हुन् स्वरूप हुन् । यिनको सम्बन्ध सिधै जीवजन्तुसँग हुन्छ । प्रकृतिको प्रेरणा पछि मानिस थुप्रै कार्यगर्न सक्छ । प्रकृति जीवनदाता र रक्षक पनि हो । नेपाल धर्ती प्राकृतिक सौन्दर्यको अनुपम लीला हो भन्न सकिन्छ । प्रकृतिको यही विशालता र सौन्दर्यलाई कुनै न कुनै रूपमा कवितामा वर्णन गरिएको छ ।

प्रकृतिपन रिसाए हुन्छ नोक्सान मात्र ।

सकल मनुज बन्छन् जीवमा तुच्छ पात्र ।

प्रकृतिरस सबैको प्राण हो ठान्नुपर्छ ।

प्रकृतिसित रमाई जीवले बाँच्नुपर्छ ।

(प्रकृतिको महात्म्य)

३.२.४ राष्ट्रियता र देशप्रेम

देश व्यक्तिको राष्ट्रियतासँग मात्र नभएर उसको आस्थाभावसँग पनि सम्बन्धित हुन्छ । देश बिना कोही नागरिक बन्न सक्दैन तसर्थ देश बाँच्ने र कर्म गर्ने आधार हो ।

देशप्रेमको भावनाले नै व्यक्तिमा राष्ट्रियताको चिन्तन आउँछ । राष्ट्रियता र देशप्रेम बिनाका कविता पूर्ण नहुन पनि सक्छन् । अर्थात सबल कविता त्यो हो जहाँ राष्ट्रियता र देशप्रेम हुन्छ । प्रस्तुत सङ्ग्रहमा कविताका मूल विशेषता राष्ट्रियता र देश प्रेम पनि हो ।

नेता ल्याऊ ! प्रगति पथका योजना ती हजार ।
आफ्नै चोखा श्रम र सिपमा जिन्दगानी गुजार ।
भ्रष्टाचारी नभइ जिउँदा हुन्छ ज्यादै मजा रे ।
नेपाली क्वै पनि त नपरोस् बन्न अन्ना हजारे ॥

(राष्ट्रप्रतिको इच्छा)

३.२.५ सांस्कृतिक चेतनाको प्रस्तुति

संस्कृति सभ्यताको पहिचान पनि हो । असलपन र व्यवहारको संरक्षण र उत्थान गर्न सके मात्र समाज र व्यक्तिको स्तरोन्नति हुनसक्छ । परम्परागत असल पक्ष नै संस्कृति हो । साँस्कृतिक सम्पदाको रूपमा हाम्रा चाडपर्व मठमन्दिर लगायतका सम्पदा पनि पर्दछन् । तिनको व्याख्या विश्लेषण एवं विवेचना भएमा रचना साँस्कृतिक रचनामा पर्दछन् । प्रस्तुत कविता सङ्ग्रहमा साँस्कृतिक चेतनासम्मत कविता पनि रहेका छन् ।

मान्छे अनुसार बन्छ परिवेश सबै ।
कर्मकर्तव्यले हुन्छ परिवेश सँगै ।
देवी देवता ईश्वरको पात भगवानको ।
समष्टिमा पूजा हुन्छ परिवेशमै तिन्को ।

(परिवेशको छाप)

३.२.६ मानवतावादी दृष्टिकोण

मान्छे प्राणीहरूमा सर्वश्रेष्ठ हो । मान्छेकै विवेक र चेतनामा यो चराचर चलेको छ । मान्छेको सेवा मान्छेले गर्नु एक आपसमा प्रेम भाव राख्नु दुःखसुखमा सहभागी हुनु आदि मानवताका आधार हुन् । त्यस्तै गरी उच्च नैतिक मूल्य र आदर्शका माध्यमबाट मानव जगतलाई स्वस्थ र खुसी राख्नु पनि मानवता हो । कविहरू मानवताका कविता लेखेर संसारलाई मानवीय दृष्टिले सपार्न चाहन्छन् । प्रस्तुत कविता सङ्ग्रहमा मानवतावादी सोच र दृष्टिकोणका कविता पनि परेका छन् । यहाँ प्रस्तुत मानवता चोखो प्रेम र सद्भावसित

निकट भएर प्रकट भएको छ ।

हाँसी हाँसी कर्मकर्तव्य गर्ने ।
नाची नाची शान्ति शोभा बटुल्ने ।
मान्छे देखें एक नौला प्रभावी ।
पाएँ उस्मा चेतनाको सुभावी
(असल मान्छे)

३.२.७ कर्म कर्तव्यप्रति सचेतताको प्रस्तुति

कवि लेखकहरू स्वयम्मा कर्मवादी हुन्छन् । आफ्नो लेखन कर्तव्यप्रति उनीहरू सचेत हुन्छन् । समाजका मान्छेलाई कर्मकर्तव्यप्रति सचेत पार्नु उनीहरूको नैतिक धर्म हो । आफ्नो कर्तव्य नगर्दा राष्ट्र समाजमा विकासका लहरहरू आउन सक्तैनन् । प्रस्तुत सङ्ग्रहका कतिपय कविता मान्छेलाई कर्मकर्तव्यप्रति सचेत भएर लाग्न प्रेरणा दिने खालका छन् ।

स्वदेश निम्ती पसिना नभार्ने ।
बनेर स्वार्थी गफ मात्र गर्ने ।
कुरा छ धेरै तर काम थोरै ।
हुनेछ त्यो व्यक्ति निचो अघोरै ॥

(सत्य सन्देश)

३.२.८ राजनीतिप्रति वितृष्णा

राजनीति राज्य व्यवस्थापनको प्रतिबद्धता हो । राजनीतिले देशमा शान्ति सुख र सुरक्षाको आभास दिनु पर्दछ । नेतृत्वकर्ताको राष्ट्र र जनता प्रतिको सदासयप्ता र सद्भावले नै राजनीति मौलाउछ । तर नेपाली माटोमा राजनीति एउटा फोहरी खेल बनेको छ । सत्तामा पुग्नका निम्ति अनेक चालबाजी अपनाउने र असत्यको मार्ग रोज्ने, अन्याय अत्याचार गर्ने, भ्रष्टाचार गर्ने र योजनालाई भाषणमा मात्र सीमित गर्ने कार्य तीव्र बनेको छ । यस्तो चरित्रलाई उदाङ्ग पारी जनतालाई सचेत पारी राजनीति सुधारने काम पनि कविले वकेको हो । यस संग्रहमा त्यस प्रकारका अभिव्यक्ति भएका कविता पनि पाईन्छन् ।

नेताको भर पर्नुहुन्न नपरौं हामी स्वयम् गल्दछौं ।
शिक्षा स्वास्थ्य र रोजगार नभए केही नहोस् भन्दछौं ।

हामी बन्न सके सचेत सब नै नेता स्वयम् हार्दिक ।

हामीले अबको विकास पथमा हिड्ने कला सिक्नुछ ।

(हाम्रा नेता)

३.२.९ दुखः पीडाप्रति सहानुभूतिजन्य अभिव्यक्ति

मानवजीवनमा दुःखपीडा आइपर्नु स्वभाविकै छ । त्यस्ता दुःखपीडा कहिले आफ्नै कारणले, कहिले अरू कसैका कारणले र कहिले प्राकृतिक विपत्तिका कारणले आउने गर्छन् । बाढी, पैरो, वर्षा, भूकम्प जस्ता प्राकृतिक प्रकोपको पीडा भयावहपूर्ण हुन्छ । रोगव्याधी, गरीबी, अभाव आदिबाट पनि थुप्रै मासिले पीडा भोगेको पाइन्छ । नेपालमा २०७२ सालमा गएको भूकम्पले नेपाली जनतामा त्रासदी उत्पन्न गरायो । थुप्रैको ज्यान गयो भने थुप्रै धनको खति भयो । यस विषयमा पनि प्रस्तुत सङ्ग्रहमा अभिव्यक्ति पाइन्छ ।

नभोगी सांचेका धन जति सबै शीघ्र पुरिए ।

अगाडि, बृद्धा, बाला, पुरुष महिला सज्जन गए ।

बने कैयौं मान्छे अबल, टुहुरा घायल बरा ।

दया, माया, श्रद्धा सकल तिनमा राखन धरा ।

(भूकम्पपीडा)

३.२.१० सकारात्मक सोचको प्रस्तुति

जीवनलाई उच्चताको शिखरमा पुऱ्याउनका लागि सकारात्मक सोचको जरुरत पर्दछ । नकारात्मकता जीवनको दुर्गतिको सङ्केत हो । सत्य र न्यायको पक्षमा लाग्नु, मीठो बोल्नु, सबैसँग सद्भाव राख्नु, असल बन्नु, कुलत त्याग्नु, कसैको कभलो नचाहनु आदि सकारात्मक सोचका विषय हुन् । प्रस्तुत सङ्ग्रहमा सकारात्मकताको सोच उन्मुख अभिव्यक्ति पनि प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

बाटो रोजे कुलतसँगको तुच्छ सम्बन्ध तोड्ने ।

दायाबाया असल जनको मात्र संसार जोड्ने ।

आशा जे हुन् जुनकिसिमको तथ्यको चाह खास ।

आओस् त्यस्तै समय सबमा सत्यको भित्र बास ॥

(बाटो रोजे)

३.३ समसामयिक यथार्थवादका सन्दर्भमा सिर्जनाका सुनाखरी (कवितासङ्ग्रह)

यथार्थको तात्पर्य सत्य हो । समाज वा विषय जे जस्तो छ, त्यस्तै रूपमा उतार्नु यथार्थवाद हो । समसामयिक कविताका सन्दर्भमा स्वच्छन्दतावाद, आध्यात्मिकवाद, राष्ट्रवाद, भक्तिवाद लगायत थुप्रै वादका सन्दर्भमा यो कवितासङ्ग्रह यथार्थवादलाई अँगालेको कविता सङ्ग्रह हो । समाजको यथार्थ जनसमक्ष प्रस्तुत भएन भने जनतालाई भ्रम पार्नसक्छ । साहित्यको धर्म सचेत पार्नु पनि हो । जबसम्म समाजिक यथार्थको जानकारी पाएर जनता सचेत हुदैनन् तबसम्म सामाजिक विकास सम्भव छैन । कतिपय अथार्थ पनि यथार्थका रूपमा भ्रम बनेर मस्तिष्कमा बसेको हुन्छ । त्यसलाई हटाएर मन स्वस्थ र पवित्र पार्न नसके त्यसले व्यक्ति मानसिक रूपमा निकै दुर्बल पार्दछ । यही सन्दर्भमा कविले आफ्नो भूमिका खेल्नु पर्ने हुन्छ । कविद्वारा सिर्जित कवितामा संगति-विसंगति, औचित्य-अनौचित्य, राम्रो-नराम्रो, ठीक- बेठीक आदिको विवेचना हुन सकेन वा त्यसको सकारात्मक पक्षको बढावा हुन सकेन भने त्यो रचनाको औचित्य नरहन पनि सक्छ । कवि मान्छेमा पनि बढी सचेत व्यक्ति अवश्य हो । उसका हरेक अभिव्यक्ति सामाजिक यथार्थ पक्षमा हुनुपर्छ । सिर्जनाका सुनाखरी (कविता सङ्ग्रह) समसामयिक कविता धारा अन्तर्गत यथार्थवादी भाव धारामा आधारित छ । हुन त यसमा स्वच्छन्दवाद, परिस्कारवाद, प्रयोगवाद लगायतका भावनाहरू अभिव्यक्त नभएका होइनन् । कतिपय कवितामा कल्पना र भाकाका अभिव्यक्ति पनि पाउन सकिन्छ भने कतिपय कवितामा नवीन प्रयोग जस्तो पनि पाइन्छ । यति हुँदा हुँदै पनि प्रत्येक कविताले यथार्थलाई नै आत्मसात गरेका हुन् । यथार्थताभिन्न आएका भावना कल्पना र प्रयोगका सन्दर्भ गौण मान्नु पर्ने हुन्छ । यस सङ्ग्रहका सम्पूर्ण कविताको उद्देश्य समाजमा भएका विकृति एवम विसंगतिको अन्त्य गर्दै समाज सुधार गर्नु र सबैलाई सचेत पार्नु हो । प्रत्येक कविताका भावगत सन्दर्भलाई केलाउँदै यो सङ्ग्रह यथार्थवादको सबल कृति हो भन्ने अभिप्रायलाई यहाँ पुष्टि गर्न खोजिएको छ । 'बाटो रोजौं' शीर्षकको कविताले शान्तिको दीप बाल्न, सुखसयल कायम गर्न समयको चेतना बुझ्न, कुलत त्यागी एकता भावका साथ अघि बढ्न सुखसयल कायम गर्न समयको चेतना बुझ्न, कुलत त्यागी एकताभावका साथ अघि बढ्न उत्प्रेरित गरेको छ । एक आर्कोमा सदभाव नराख्ने परिपाटी हावी भएको मान्छेले गलत बाटो समातेको यथार्थको प्रस्तुत यहाँ पाइन्छ ।

बाटो रोजौं सृजनमय भै गाउँ पाखा ततेने

बाक्ला बाक्ला सहरहरूको शानमा सान भर्ने

योद्धाबन्दै जगत जननीलाई आसन्न पारौं
कालो मैलो दुषित मनको सर्वचालेर फारौं

(बाटो रोजौं)

गाउँ घरको जुन शान र मर्यादा हो त्यो गएको छ। अधर्म मौलाएको छ। सहर प्रतिको आकर्षणले गाउँ सम्पन्न हुन सकेका छैनन्। व्यक्ति हत्या गर्ने, अन्याय अत्याचार र भ्रष्टाचार गर्ने रोग शहरबाट विकसित हुदै छन् र गाउँ पस्दैछन् भन्ने यथार्थको सङ्केत गाउँमा फर्क भाइ कविताले गरेको छ।

यो त सहर हो भाइ दया, धर्म कहाँ छ र।

हत्या, हिम्सा र आतङ्क यहाँ छ, है सधैं भर।

(गाउँमा फर्क भाइ)

दयाहीन भएर बाच्नुको पीडा असह्य हुन्छ। प्रभावहीन हुनु, विवेक गुमाउनु, दुविधा आउनु, स्वदेशको प्रेम नहुनु, सुन्दरता नदेख्नु अवश्य पनि राम्रो होइन। सामाजिक परिवेशले गलत संस्कार बोकी रहेको अवस्था छ। नवसिर्जनाका माध्यमबाट धीर भए बाँच्न पाउनुपर्छ भन्ने यथार्थको उद्घोष गरेको छ हामी कविताले।

हुन्छौं हरामी किन आज हामी।

बोल्छौं कुरा सुन्दरता नछामी।

विदेशको नक्कल गर्न हुन्न।

स्वदेशको आदर छाड्न हुन्न।

(हामी)

देशमा राजनीति बिग्रेको छ। नेतामा देशप्रति गहन ममता हराउँदै गएको छ। नेताको भरमा पर्दा देश बरबादमा परेको छ। सत्तामा पुग्नका निम्ति मात्र नेताहरूले राजनीति गरेका छन्। विकासको गोरेटो उनीहरूले समात्न सकेका छैनन्। यो राजनीतिक यथार्थ हाम्रा नेता कविताले अभिव्यक्त गरेको छ भन्दै असल बन्न सकेन भने उसमा नैतिक चरित्रको विकास हुन सक्तैन। शान्तिशोभा प्राप्तिका लागि मानिस सदैव सचेत रहनुपर्छ। के गर्दा आफ्ना पीडा हट्छन् र समाज विकसित हुन्न भन्ने सम्बन्धमा हरेक व्यक्ति सचेत हुनु जरुरी छ। अग्रगामी विचारले नै अघि बढ्न सकिन्छ भन्ने सन्देश छ असल मान्छे कवितामा। सत्य सन्देश भन्नु यथार्थको कुरा हो जो कसैले भेट्न र अस्वीकार गर्न मिल्दैन। दुःख सहनेले पछि सुख पाउने घमण्ड छाड्ने र पीडित बन्ने वाला सदैव रम्ने, परिवार साथै

मिलेर बस्ने र सत्य व्यवहार गर्नेले नै सुखसार बुझ्ने जिन्दगीलाई दुई दिनको घाम छाया मानेर सबैमा मोहमाया गर्नेले नै प्यारको मूल्य बुझ्ने तथा स्वदेशका निमित्त पसिना नभार्ने व्यक्ति नीचो हुने लगायतका सन्देश यस सङ्ग्रहमा परेका छन् जो यथार्थतथ्य हुन् । यस सङ्ग्रहमा कतै माटोको यथार्थ तथ्य, कतै देशको यथार्थ तथ्य, कतै सत्यको र कतै परिवेशको यथार्थ तथ्य पाइन्छ ।

माटो धरा हो बलबुद्धि चेत ।

शोभिन्न जस्मा अनबोध प्रेत ।

माटो नचिन्दा प्रतिभा हरिन्छ ।

विश्वासको श्वास कहाँ रहन्छ ॥

(माटो)

सधैं स्वजनको हितमा रमाएर काम गर्दा, कर्मकर्तव्यमा सरिक रही रहँदा समयको महत्व राम्ररी बुझ्दा पनि दुःखले नछाड्नु र मनमा प्रकोप परी रहनुले कसैले पनि सुख शान्ति र प्रगति देख्न पाउँदैन भन्ने यथार्थको प्रस्तुति छ । “के भो मलाई” कवितामा यस कवितामा व्यक्तिगत यथार्थलाई सामाजिक यथार्थका रूपमा चित्रण गरिएको छ । प्राकृतिक यथार्थको प्रस्तुति पनि यस सङ्ग्रहमा पाउन सकिन्छ । प्रकृति जीवनका निमित्त अत्यावश्यक र महत्वपूर्ण छ भन्ने यथार्थ प्रकृतिको महत्व कवितामा व्यक्त भएको छ । दुःख हरण गर्ने, शान्ति प्रदान गर्ने र जीवनकालाई आवश्यक खाना, नाना, र वास प्रकृतिले नै दिने यथार्थ यस कवितामा छ ।

प्रकृतिसँग हजारौं कामना छन् उदार ।

प्रकृतिपथसँगै छन् शक्तिशाली बजार ।

प्रकृतिसँग छ खाना, वस्त्र नाना र वास ।

प्रकृतिसँग छ सारा औषधीको निवास ।

(प्रकृतिको महात्म्य)

युवाहरू कुलतमा छन् । उनीहरू आफ्नो दायित्व पूरा गर्दैनन् । कर्मकर्तव्य प्रति सचेत नहुनुले उनीहरूको व्यक्तिगत जीवन र समग्र समाजनै दुर्गतितर्फ धकेलिएको अवस्था छ । वास्तवमा मुना भनेका सुनौला बिहानी हुन् । यो स्वच्छ संसारका उच्च शान पनि हुन् उनीहरू । देशका महत्वपूर्ण सम्पदाका रूपमा रहेका युवाहरू नवीन चेतनाका उद्घोषक पनि हुन् । आस्था र विश्वासका धरोहर युवा सदा उच्च मर्यादा र शिष्टतामा रहनुपर्छ ।

यही तथ्यगत यथार्थ युवा कवितामा पाइन्छ। भ्रष्टाचारी, राष्ट्र चुसुवा, कर्महारा र अन्धविश्वासी व्यक्तिको कुनै सामाजिक मूल्य हुँदैन भन्ने यथार्थता छ। राष्ट्रप्रतिको इच्छा कवितामा छोरी प्रति कविता नारी मर्यादाको प्रतिक हो। छोरीको जन्मले परिवारमा वितृष्णा उत्पन्न गराउने परिवेश छ तर यहाँ छोरीको जन्ममा हर्ष प्रकट गरिएको छ। छोरीकै मुस्कानले आफू प्रगति पथमा लम्कन सक्ने मनमा अपार शान्ति सजाई रहन सक्ने र आफू शक्तिशाली बन्ने इच्छा चालेकी आमा वास्तवमा आदर्श आमा हुन्। आफ्नो चाहना छोरीले र छोरीको चाहना आमाले पूरा गर्न सक्ने यथार्थको प्रस्तुतिले कविता महत्वपूर्ण बनेको छ। नारीप्रतिको महान यथार्थ अभिव्यक्ति हो यो कविता।

आफ्नै नैतिक साथ कर्मपथमा नंग्रा खियाईकन।

लम्केमा सब पुग्छ पुग्छ हुन गै तिम्रै सफा जीवन।

तिम्रो शक्ति बढोस् हरेक दिनमा लड्ने समस्यासित।

तिम्रो उच्च विचारमा सहज नै यै राष्ट्रको होस् हित।

(छोरीप्रती)

“दशैं” मौलिक र साँस्कृतिक पर्वले दिने उर्जा छुट्टै किसिमको छ। ‘दशैं’ आएपछि यत्रतत्र रमाइलो हुनु स्वाभाविक पनि छ। पशुपंक्षी नाच, गान गर्छन्, बालबच्चा रमाउछन्, युवा र वृद्धमा पनि छुट्टै प्रकारको रौनकता हुन्छ दशैमा। सत्यको जीतको पर्वका रूपमा मौलिक पहिचान बोकेको देशलाई कसैले सास्तो चाड माने पनि यथार्थमा त्यो होइन। देश कविताले बोकेको यो सन्देश यथार्थ सन्देश हो। सन्देश कवितामा महासत्यमा रहने, कर्मकर्तव्य गर्ने, अल्छी नहुने, स्वच्छ र शान्त पनमा रही रहने, संभावनाका मार्ग खोजिरहने, दुर्भावनाको पथ त्याग्ने मान्छेले सदैब प्रगति गर्छ र सुखमा रहन्छ। मान्छे जुन परिवेशमा रहन्छ त्यसकै छाप उसमा पर्छ। भनिन्छ संगत गुनाको फल। सत्य न्याय, धर्म र संस्कारले नै अन्याय अत्याचार र भ्रष्टाचार वा कुभावनाको अन्त्य हुन्छ।

सत्य, न्याय, धर्म अनि संस्कारका कुरा।

अन्याय र अन्यायका दुर्भावका कुरा।

परिवेश भित्रै हुन्छन् चिन्न सक्नुपर्छ।

जो चाहिने विषयलाई मात्र लिनुपर्छ।

(परिवेको छाप)

यहाँ केही उदाहरणसहित प्रस्तुत कविता सङ्ग्रहलाई समसामयिक यथार्थवादी कविता धाराको उपजका रूपमा पुष्टि गरियो । वास्तवमा प्रस्तुत सङ्ग्रह नेपाली सामाजिक परिवेशको एक महत्वपूर्ण भूलक बनेको छ । यस्ता प्रकारका कविता सिर्जनाका माध्यमबाट समाज र त्यसभित्रका व्यक्तिहरू सचेत भई तिनको शक्ति, क्षमता र सीप राष्ट्र र समाजका हितका पक्षमा उपयोग हुनसक्छ । यस सङ्ग्रहका कविताको प्रस्तुतिमा समाज जस्तो छ, त्यस्तै रूपमा चित्रण मात्र नभएर केही सूझाव र सल्लाह पनि प्रदान गरिएको पाइन्छ । व्यक्ति र समाजको सह सम्बन्ध रहेको तथ्य उजागर गर्दै तीसँग सम्बन्धित विषयको प्रकाशद्वारा यथार्थको प्रस्तुति दिन यो सङ्ग्रह सफल भएको अनुभूति हुन्छ ।

अध्याय : चार

उपसंहार

अध्याय एक परिचय खण्ड अध्याय दुई सिद्धान्त खण्ड, अध्याय तीन सिर्जनाका सुनाखरी कवितासङ्ग्रहको भित्रका कविताको व्याख्या, अध्याय चार सङ्ग्रहको विश्लेषण अध्याय पाँच उपसंहार र परिशिष्ट भाग सिर्जना खण्डका रूपमा रहेको यस सिर्जनापत्रले परिष्कारवादी धारा, स्वच्छन्दतावादी धारा, प्रयोगवादी धारा समसामयिक धारालाई आफ्नो कविता सिर्जनाको सैद्धान्तिक आधारमानेको छ। यो सिर्जनापत्रले कविता कविताका लागि मात्र नभएर कविता समस्त मानवहितका लागि लेखिनुपर्छ भन्ने मान्यता अघि सारेको छ। कवितामा छन्द वा लयले अझ बढी सौन्दर्य थप्छ भन्ने मान्यतालाई आत्मसात गर्दै यी कविता रचिएका छन्।

सिर्जना प्रतिभाजन्य कार्य हो। यो नितान्त मौलिक र स्वैच्छिक लेखन हो। सिर्जनाका लागि कुनै पनि सर्जकमा तत् विषयको सैद्धान्तिक ज्ञान आवश्यक हुन्छ, र पनि सैद्धान्तिक ज्ञान प्राप्त गर्दैमा मात्र कुनै पनि व्यक्ति ए कुशल सर्जक वा स्रष्टा बन्न सक्दैन। यसका लागि सिर्जनात्मक प्रतिभा हुनु आवश्यक छ। सिर्जना तब सफल बन्छ जब सर्जकको प्रतिभासँग व्युत्पत्ति र अभ्यासले निरन्तरता पाउँछ। यसमा सैद्धान्तिक ज्ञानले सिर्जनालाई सबल बनाउन मद्दत पुऱ्याउँदछ। कुनै पनि सिर्जनशील मानिसमा विभिन्न गुणहरू हुन्छन्। विचारको बाहुल्यता, कर्मप्रतिको तत्परता, भाषिक सबलता, विषयगत ज्ञान, सबल दृष्टिकोण आदि गुण सिर्जनात्मक मानिस हुन्छन्।

सामान्य अर्थमा नयाँ कुराको जन्म दिनु वा रचना गर्नु नै सिर्जना हो। तर साहित्यका सन्धमा सिर्जना भनेको संवेदनशील भएर उच्चतम भावनाको प्रयोग गर्दै यथार्थ वस्तुजगत प्रति व्यक्ति हृदयको कलात्मक एवं स्वभाविक भाषिक प्रकटीकरण सिर्जनाका हो भन्न सकिन्छ। साहित्यिक सिर्जनाका विभिन्न विधाहरू छन्। आख्यान, कविता, नाटक र निबन्ध। यी विधा मध्ये कविता एक प्राचीन एवं आमा विधा हो। यो एउटा लयधर्मी विधा हो। कविता अत्यन्त भावुक अवस्थाको उपज हो। यो लहडमा मात्र रचिन्छ। लहडी कविताले सत्यको प्रकाश नपार्न सक्छन्। कवित्व शक्ति एक त्यस्तो शक्ति हो जो दुर्लभ हुन्छ भनिन्छ। भावनात्मक तवरले विश्वचित्रण हुन्छ कवितामा। कविता यस्तो कला हो जुन कलामा शब्दार्थ लय सकल शाब्दिक संगठन र भावनात्मक सौन्दर्य अन्तरनिहित

हुन्छन् । लयको आधारमा नै अरूविधाबाट कवितालाई छुट्याउन सकिएको हो । पूर्व-पश्चिमका विभिन्न विद्वानहरूले कविता सम्बन्धी आफ्नै मान्यताहरू प्रस्तुत गरेका छन् । कविता लयदार पद्य हो जुन भाषामा प्रतिबिम्बित भई वस्तुजगतको सकारात्मक पक्षको चित्रण गर्दछ । वस्तुजगत परिवर्तनशील अन्वर्विरोधपूर्ण र गतिशील छ । यसकारण पनि कवितालाई कुनै एक निश्चित परिभाषामा अटाउन नसकिनु सिर्जनात्मक सत्य हो । कवितालाई चिनाउने सन्दर्भमा विद्वानहरूमा एक मत नदेखिए पनि कविताका तत्व वा उपकरणहरूका सवालमा एकमत देखिन्छ । जस्तै शीर्षक संरचना, लय विधान, भाषाशैली, कथानपद्धति, केन्द्रीय भाव, सन्दर्भगत तत्व बिम्ब विधान, कल्पना, रूप आदि । समायसापेक्ष कविता परिभाषा बन्न सक्छ । भानुभक्तका पालामा जुन प्रविधिले कविता लेखिन्थ्यो आज त्यो प्रविधि अर्थहीन हुन सक्छ र भएको छ पनि । विश्व कविताको प्रभावले हाम्रो कवितालाई पनि प्रभाव पारेको छ ।

नेपाली कविताको ऐतिहासिक विकासक्रमको अध्ययनका सन्दर्भमा प्राथमिक कालस्तुविकाल र माध्यमिक काल शृङ्गारिक कालका रूपमा देखिन्छन् । आधुनिक कालमा आएर भने नेपाली कविताले विभिन्न धारा र वादमा रही आफ्नो स्वरूपको पहिचान गरेको छ । परिष्कारवादी धारा, स्वच्छन्दतावादी धारा, प्रयोगवादी धारा, समसामयिक धारा नेपाली कवितामा देखा परेका अति महत्वपूर्ण वाद र धारा हुन् । यिनका पनि उपधार विकसित भएका छन् । यी प्रत्येक धारा र वादलाई अगाडि बढाउन विभिन्न कविहरूको योगदान रहेको छ । परिष्कारवादी धारा (वि.सं १९७५-१९९०) आधुनिक नेपाली कविताको उषकाल वा प्रथम प्रहरका रूपमा चिनिन्छ । लेख्य व्याकरणका अनुशासनमा बसेर कवितात्मक सौन्दर्य चेतना नैतिक मूल्य आध्यात्मिकता एवं शिल्पसंरचनाको संयम र सन्तुलन कायम गरी परिष्कार र परिमार्जनका साथ कविता लेख्ने प्रवृत्ति नै परिष्कारवादीको मुख्य चिन्तनी हो । यस धारामा कलम चलाउने कविहरू लेखनाथ पौड्याल, धरणीधर कोइराला, महानन्द सापकोटा, सोमनाथ सिग्दाल, कुलचन्द्र गौतम, बालकृष्ण सम, चक्रपाणि चालिसे, माधवप्रसाद देवकोटा, बदरीनाथ भट्टराई आदि हुन् । लेखनाथ पौड्याल यस धाराका केन्द्रीय व्यक्तित्व हुन् ।

यसै गरेर अङ्ग्रेजीको रोमान्टिक धाराबाट प्रेरित र प्रभावित रहेको स्वच्छन्दतावादी धारा (वि.सं १९९१-२०१६) आधुनिक नेपाली कविताको दोस्रो मोडसँग सम्बन्धित छ । लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा यस धाराका केन्द्रीय व्यक्तित्व हुन् । सिद्धिचरण श्रेष्ठ यस धाराका

प्रवर्तक हुन- भन्ने पनि पाइन्छ ।

स्वच्छन्दतावादी धाराका कवितामा कल्पना भावना र सौन्दर्यको अपूर्व सम्मिश्रण, कल्पनाशीलता, तीव्र साङ्गीतिका लयचेतना, स्वातः स्फूर्त अभिव्यक्ति, प्राचीन आदर्शहरू प्रतिको आस्था, मानवताको समर्थन र सहज कवित्व कला जस्ता विशेषता पाइन्छन् । स्वच्छन्दतावादी-प्रगतिवादी धारा वि.सं २००३ साल सम्म विशुद्ध स्वच्छन्दतावादी धाराका रूपमा रहेको र वि.सं २००४ सालपछि त्यसमा प्रगतिशील तथा क्रान्तिकारी भावनाको सम्मिश्रणसमेत देखिएको हो । यसपछि स्वच्छन्दतावादी धारा स्वच्छन्दतावादी प्रगतिवादी धारामा परिणत भयो । २००७ सालको राजनैतिक परिवर्तनले क्रान्तिकारी प्रगतिवादी स्वरलाई अझ बल प्रदान गर्‍यो । यस धाराका कविहरू लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाबाहेक सिद्धिचरण श्रेष्ठ, युद्धप्रसाद मिश्र, गोपालप्रसाद रिमाल, केदारमान व्यथित माधवप्रसाद घिमिरे, भवानी भिक्षु, धर्मराज थापा, भुपि शेरचन, अगमसिंह गिरि विजयमल्ल हरिभक्त कटुवाला म.बी.बी शह, पारिजात कालिप्रसाद रिजाल, क्षेत्रप्रताप अधिकारी, बासु शशी आदि उल्लेख्य छन् ।

वस्तुतः स्वच्छन्दतावाद परिष्कारवाद भन्दा भिन्न किसिमको साहित्यिक धारा हो । स्वच्छन्दतावाद वा स्वच्छन्दतावादी लेखक वैयक्तिकता वा आत्मपरकतामा ज्यादा रमाउँछ । भावुकताको प्रचुरताले स्वच्छन्दतावादी साहित्य छयाप्यै भिज्दछ र सहज स्वच्छन्द अभिव्यक्ति सौन्दर्यप्रति यो वाद विशेष आकर्षित हुन्छ । आनन्ददायक कविता सिर्जनाका क्रममा प्रवल प्रकृति प्रेम मानवतावाद, आस्तिक-आध्यात्मिक चेतना, क्रान्तिचेत अतीप्रतिको मोह र भविष्यप्रतिको स्वप्निल परिकल्पनाका साथै वर्तमानप्रति असन्तुष्टि एवम् वेदना विकृति, विसंगतिको उद्घाटन र करुणाजस्ता कुराहरूलाई यसले अँगाल्दछ । प्रखर देशभक्ति तथा राष्ट्रप्रेम पनि स्वच्छन्दतावादी कविता धाराका विशेषता नै हुन् । त्यस्तै अन्तर्राष्ट्रिय सन्दर्भ र विश्वबोधका साथै मानवता र भातृत्वलाई पनि यसले सम्मान गर्दछ । २०१६ साल सम्म यो धारा प्रवाहमा रह्यो । सामाजिक यथार्थ कमजोर देखिने भएपनि समाजको चित्रणबिना पनि स्वच्छन्दवाद मौलाउन सक्दैन । कल्पनात्मक यथार्थ चित्रणद्वारा सामाजिक परिवेश उतार्ने काम स्वच्छन्दवादमा हुन्छ ।

देवकोटको देहावसान वि.सं २०१६ पछि नेपाली कविताले नवीन चिन्तन र प्रयोगका वेगलै खाले प्रवृत्ति लिएर उपस्थित हुने अवसर पायो । मोहन कोइरालाले वि.सं. २०१७ सालमा 'रूपरेखा' पत्रिकामा "घाइते युग" कविता छपाएपछि आधुनिक नेपाली कविताको

उत्तरार्द्धका साथै प्रयोगवादी धाराको समेत जन्म थयो । मोहन कोइरालानै यसका केन्द्रीय प्रतिभा हुन् ।

पाश्चात्तम जगतमा पाश्चात्य चित्रकारिताबाट प्रयोगवादी धारा प्रेरित र चित्रकारिताबाट प्रयोगवादी धारा प्रेरित र प्रभावित देखिन्छ । यसमा अचेतन मनमा रहेको तात्क्षणिक अनुभूति पुञ्जहरूलाई स्वचालित र विशृङ्खलित रूपमा व्यक्त गर्ने प्रयास गरिएको पाइन्छ । विसङ्गतिवादी, अतिथथार्थवादी तथा प्रतीकवादी अवचेतन लेखन र अमूर्त लेखनको चेष्टा देखा पर्‍यो । जसले गर्दा कविता कतै अर्थिने र कतै नअर्थिने अनि व्यष्टि रूपमा नभएर सार समष्टिमा मात्र अर्थिने अथाव भावग्रहण गर्न सकिने गरी व्यक्त अत्यक्त स्थितीमा देखा पर्‍यो । पाठकीय समप्रेषणबाट विमुख र विवादास्पद हुन पुगेको यो धारामा अपेक्षाकृत क्लिष्ट कविताहरू लेखिए । ताले यो धारालाई संकटमा ल्याएको पाइन्छ । बौद्धिक चिन्तन देखिने भएतापनि त्यो बौद्धिकता सर्वसाधारणका लागि पठनीय भएको पाइँदैन । कविता सरल बोधगम्य हुनुपर्छ भन्ने मान्यता प्रयोगवादमा पाइन्छ । यस धाराका कविहरूमा मोहन कोइराला, द्वारिका श्रेष्ठ, कृष्णभक्त श्रेष्ठ, मदन रेग्मी, जगदीश शमशेर राणा, तुलसी दिवस, पुष्कर लोहनी, पारिजात, पोषण पाण्डे, रत्नशमशेर थापा, बानिरा गिरी आदि हुन् । यसैगरी मोहनहिमांशु थापा, बासुशशी, कालिप्रसाद रिजाल, रमेश धिताल, परशु प्रधान, कुमार घिसिङ आदि स्वच्छन्दतावादी प्रगतिवादीका साथ स्वतन्त्र अस्तित्वमा देखिने कविहरू हुन् ।

वि.सं २०३० देखि निरन्तर रूपमा नेपाली कविता विधाको समसामयिक धारा अगाडि बढिरहेको छ । कतिपयले २०३६ पछि यो धारा आरम्भ भएको मानेका छन् । विभिन्न साहित्यिक आन्दोलनबाट गुञ्जँदै अगाडि बढेको यो धारा प्रयोगवादी कविता धाराको एक दशक वित्दा नवित्दै राल्फा, भोको पिँढी, मन्त्र, योङ्ग राइटर्स फ्रन्ट, बुटपालिस, अमलेख, अस्वीकृत जमात, तरलवाद, सडककविता क्रान्ति, कोलाज आन्दोलन, जनआन्दोलन कविता आदि विविध साहित्यिका तथा कवितात्मक आन्दोलनहरूले नेपाली कवितालाई पाठकका निकटमा पुऱ्याउन प्रशस्त सहयोग गरेको देखिन्छ । यस धारामा सबैभन्दा धेरै साहित्यिक आन्दोलन भएका छन् । तिनले कविताको विकास पनि गरेका छन् । यस चरणका कविताहरू सरल, सुबोध र सम्प्रेष्य भाषाभिन्न युगीन चेतनाको अभित्यक्ति रहेको, समसामयिक राष्ट्रिय अन्तराष्ट्रिय परिवेशका मानवीय समस्या र विसङ्गतिहरूको बौद्धिक प्रस्तुति, गद्यात्मक मूल प्रवाद र आंशिक रूपमा लोकलयका साथै शास्त्रीय छन्दको समेत

प्रयोग गरिएको छ । साहित्यिक नवीन दर्शनहरू बाट चेतनाको प्रक्षेपण गरिएको छ । छन्द बचाऊ अभियान र संरक्षण कविता आन्दोलन पनि यस धाराको उल्लेख्य आन्दोलन हुन् । मानवीय अस्मिता र अस्तित्वको चोखो प्रस्तुति, तीव्र साङ्गीतिक अन्तर्लयाका साथ अभिव्यक्तिगत सरलता, कतिपय सन्दर्भमा कवितात्मक गरिमा र सौन्दर्यको हास पनि देखिन्छ कविताको आकारगत लघुता प्रति यस धारामा बढी भुकाव देखिन्छ । यस चरणका कविहरूमा मीनबहादुर विष्ट, विनोद अश्रुमाली विजय बजिमय, दिनेश अधिकारी, अशेष मल्ल, माधव वियोगी, किशोर पहाडी, सरुभक्त, शिव अधिकारी, बुँद राना, ज्ञानुवाकर पौडल, गोविन्द गिरी, प्रेरणा शैलन्द्र, साकार, गोपाल पराजुली, विनय रावल, छन्दमणि त्रिपाठी, हरिभक्त कटुवाल, अविनाश श्रेष्ठ, मनुब्राजकी, धनश्याम नेपाल, चाँदनी शाह आदि रहेका छन् । यो धारा खण्डकात्थ महाकात्थ अपविध्य फस्टाएको धारा पनि हो । दिनेश अधिकारी यस धाराका केन्द्रीय प्रतिभा मानिएका छन् ।

साहित्यका माध्यमबाट समाजलाई अग्रगति प्रदान गर्नु र अग्रगामी परिवर्तन ल्याउन समसायिक धाराका कविताहरूको प्रयोजन देखा पर्दछ ।

कविका कवितामा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष सामाजिक चिन्तनको छाप पाइन्छ । समाज निरपेक्ष कुनै पनि कवि कविता लेख्न सक्दैन । समाज सापेक्ष कविता लेखेर नै कविले आफ्नो प्रतिभा उजागर गरेको हुन्छ । नेपाली परिवेशमा कवि कविताको माध्यमबाट मात्र बाँच्न सक्ने स्थिति देखिँदैन । यसका अलावा उसको पृष्ठभूमिले पनि उसको कवितामा प्रभाव पारेका हुन्छ । कविताले हृदयको केन्द्रविन्दुमा छुन सक्छ, पहाडका चट्टानहरू फोड्न सक्छ, अत्याचारी र अन्यायीका विरुद्ध जुर्मुराउन केवल स्वतन्त्र स्वच्छन्त रूपमा प्रवाहित भई हृदयको गहिराई छुन सक्नुपर्छ ।

कविता सिर्जनाको यो (सिर्जनाका सुनाखरी) जुन कर्म यस सन्दर्भमा गरिएको छ त्यसबाट समाजमा स्वच्छता कायम गर्दै तथ्य कुराको प्रकाश पार्न खोजिएको छ । यस सन्दर्भमा प्रस्तुत भएका कविताहरू एकातिर स्वच्छन्द पाराका छन् भने अर्कोतिर छन्द प्रयोगका दृष्टिले सबल छन् । सकेसम्म सबै कविता भाव र विषयका दृष्टिले पृथक पार्ने प्रयत्न समेत भएको छ । महत्वपूर्ण कुरा के छ भने छन्दोबद्ध कविता लेखनको परम्परा कमजोर बन्दै गएको सन्दर्भमा कुनै नकुनै छन्दमा आवद्ध यी कविताहरू कठिन परिश्रमका उपज हुन्छ । उच्चतम मेहनत, विषयगत गाम्भीर्य र शैलीगत सरलतालाई यो कविताले आत्मसान गरेको छ । कर्मकर्तव्य प्रति सचेत रहन, समाजलाई हरेक दृष्टिले सबल पार्न

राष्ट्रियता र देशप्रेमको भावनालाई आत्मसात गर्न प्रकृतिप्रति मोह राख्न, संस्कार संस्कृतिको संरक्षण गर्दै राष्ट्र गौरव बढाउन सबै व्यक्ति तत्पर रहन सन्देश व्यक्त भएको छ । यी कविता पठनीय र मर्मस्पर्शी हुन् भन्ने कुरामा विश्वस्त हुन सकिन्छ ।

‘सिर्जनाका सुनाखरी’ यस छन्दोबद्ध कविता सङ्ग्रहमा बाटो रोजौ, गाउँमा फर्क भाइ, हामी, हाम्रा नेता, असल मान्छे, सत्य सन्देश, माटो, के भो मलाई , प्रकृतिको महात्मय, गाउँमै जाऊँ, युवा इच्छा, राष्ट्रप्रतिको इच्छा, छोरीप्रति, दशैं, सिर्जनासार माटो, सन्देश, परिवेशको छाप, भूकम्पपीडा माया र मेरो अठोट लगायतका शीर्षकीय कविताहरू छन् । कविताका शीर्षकले नै विषय र भावलाडु सङ्केत गरेका छन् । ती कवितामा अलङ्कार प्रयोग स्वभाविक रूपमा भएका छन् । छन्दका दृष्टिले मान्दाक्रान्ता, अनुष्टुप, उपजाति, शार्दलविक्रीडित, शालिनी, मालिनी, बसन्ततिलका, भय्याउरो, उपेन्द्रबज्रा, इन्दूबज्रा, भुजङ्गप्रयात, नवअनुष्टुप, शिखरिणी लगायतका छन्द प्रयोग भएका छन् । छन्दले कविता स्वादिष्ट बन्दछ । कहिलेकाँही छन्द मिल्नुले मात्र पनि कविता बन्दैन । छन्द कविताको प्राविधिक पक्ष हो । छन्द, विषय अनि भावको समन्वय भयो भने मात्र कविता सुन्दर बन्दछ । यो महत्वपूर्ण सन्दर्भलाई ध्यानमा राखेर यी कविता रचिएका छन् । समयसापेक्ष चिन्तनसहित रचिएका यी कविताले पाठकको मन जित्नेमा विश्वस्त हुन सकिन्छ ।

अन्त्यमा आजका पाठकवर्ग नयाँ स्वाद र चिन्तनका कविता पढ्न रुचाउँछन् । अति काल्पनिकता र तथ्यको तोडमोड भएका कविताहरू लेखेर पाठक र स्रोतको मन जित्न सकिँदैन । पाठक र स्रोतको इच्छालाई बुझेर रचिएका यी कविताहरूमा समग्रमा यो सिर्जनापत्रको आसय एकाकार भएको महसूस गर्न सकिन्छ । अनावश्यक सन्दर्भको प्रयोग गरेर र भावुकतामा मात्र अल्झेर भन्दा तथ्यगत यथार्थमा अडीग रहेर यस सिर्जनापत्रमा कार्यसम्पादन भएको छ ।

सन्दर्भग्रन्थसूची

- हुंगाना, लावण्यप्रसाद र घनश्याम दाहाल (वि.सं. २०५७), खण्डकाव्य सिद्धान्त र नेपाली खण्डकाव्य (प्र.सं.), काठमाडौं : भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- त्रिपाठी, वासुदेव र अन्य (सम्पा) (वि.सं. २०४०), नेपाली कविता भाग-२ (प्र.सं.), काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
- त्रिपाठी, वासुदेव र अन्य (सम्पा.) (वि.सं. २०५०), नेपाली कविता भाग-४ (दो.सं.), काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
- त्रिपाठी, वासुदेव र अन्य (सम्पा.) (वि.सं. २०५८), नेपाली बृहत् शब्दकोश (पाँचौ संस्करण), काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- त्रिपाठी, वासुदेव (वि.सं. २०५८), पाश्चात्य समालोचनाको सिद्धान्त, (पहिलो भाग) (पाँचौ संस्करण), काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
- भट्टराई, घटराज (वि.सं. २०५९), प्रतिभै प्रतिभा र नेपाली साहित्य (संशोधित एवं परिवर्धित संस्करण), काठमाडौं : एकता बुक्स डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि. ।
- भट्टराई, घटराज (सम्पा.) (वि.सं. २०५९) नेपाली स्नातकोत्तर समालोचना (प्र.सं.), काठमाडौं : पैरवी बुक्स एण्ड स्टेशनरी, पुतली सडक ।
- वियोगी, माधव (२०४८), लाहुरे (लोककाव्य), पोखरा : युवा साहित्य सदन ।
- शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्रप्रसाद लुइँटेल (वि.सं. २०५५), शोधविधि (दो.सं.), काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।

परिशिष्ट : सिर्जना खण्ड

१. बाटो रोजौं

(मन्दाक्रान्ता छन्द)

बाटो रोजौं नवप्रगतिको शान्तिको दीप बाल्ने ।
नेपालीको सुखसयलता दिव्यता तुल्य पार्ने ।
शोभा ल्याओस् मधुर जसले देश नेपालभित्र ।
चम्कोस् हाम्रो हृदयपुरमा भावना त्यो पवित्र ॥

(१)

बाटो रोजौं युवक युवती स्वच्छ संसार बन्ने ।
माया गर्ने तर समयको चेतनालाई खन्ने ।
आफ्नो सेवा मुलुक हितका निम्ति गर्ने सदैव ।
आस्था रोप्ने प्रगति पथमा भाव छर्ने सदैव ॥

(२)

बाटो रोजौं अमर हुनुको कर्म कर्तव्य गर्ने ।
आफ्नै खाकासित जगतको धर्म संस्कार भर्ने ।
आफ्नो चोखो श्रमसित रमी सिर्जना दीप बाल्ने ।
आलोकाँचो विषय सुखमा भुल्न कैल्यै नभुल्ने ॥

(३)

बाटो रोजौं सृजनमय भै गाँउ पाखा तर्तेने ।
बाक्लाबाक्ला शहरहरूको शानमा शान भर्ने ।
योद्धा बन्दै जगतजननीलाई आसन्न पारौं ।
कालो मैलो दुषित मनको सर्व-चालेर फारौं ॥

(४)

बाटो रोजौं कुलतसंगको तुच्छ सम्बन्ध तोड्ने ।
दायाँवाँया असल जनको मात्र संसार जोड्ने ।
आशा जो छन् जतिकिसिमका तथ्य चाहिन्छ खास ।
आओस् त्यस्तै समय सबमा सत्यको भित्र बास ॥

(५)

छन्द-मन्दाक्रान्ता

गण-म.भ.न.त.त.गु.गु

गणसंकेत-SSS.SII.III.SSI.SSI.SS

अक्षरसंख्या-१७

विश्राम-४/६/७ अक्षरमा

२. गाउँमा फर्क भाइ

(अनुष्टुप छन्द)

भाइ अधर्मको खेती गर्न तिमी रमाउँछौ ।
दुःख पाएँ भनी फेरि माथ आफ्नो समाउँछौ ॥
नयाँ वस्त्र नपाएर रुन्छौ तिमी सधैं भर ।
बिना कर्तव्यले मान्छे शान्त सुखी कतै छ र ? ।
गाउँमा जन्मियौ भाइ बस्छौ शहरमा तर ॥
बिना कमाइ मान्छेको चाहना पुग्न सक्छ र ? ।
अरूको चाल देखेर थुक निल्छौ अहो ! किन ॥
मिल्छ शहरमा मात्र सधैंभर कुलक्षण ।
लफुङ्गाले तिमीलाई यहाँबाट धपाउलान् ।
अथवा व्यक्तिको हत्या गर्न पाठ सिकाउलान् ॥
फसौला जिन्दगी आफ्नो बनाउला अभै दुखी ।
तिमी शहरमा हल्ली बन्दैनौ कहिल्यै सुखी ॥
फर्क गाउँ तिमी फर्क परिश्रमी उतै बन ।
आफ्नै खेत र बारीमा फलाउन हिरा, सुन ॥
यो त शहर हो भाइ दया धर्म कहाँ छ र ? ।
हत्या हिंसा र आतंक यहाँ छ है सधैंभर ॥
कुहेका अथवा बासी फलफूल अनाज छन् ।
व्यापारी त्यही बेचेर पैसा थुप्रो कमाउँछन् ॥
तिमी तुच्छ भई बस्छौ कष्ट साथ यहाँ किन ।
नबिर्स गाउँको माया आफैलाई गलाउन ॥
बिन्ती छ गाउँमै फर्क कर्मकर्तव्य खातिर ।
आफ्ना पिता र माताको सफा पार्न उच्च शिर ॥

छन्द : अनुष्टुप

यस छन्दको पाचौं, छैटौं र सातौं अक्षर म गण -^{१५५} हुन्छ भने तेह्रौं, चौधौं र पन्ध्रौं अक्षर ज गण -^{१५६} हुन्छ । अक्षर संख्या सोह्र भएको यो छन्द आठ अक्षरमा विश्राम हुन्छ ।

३. हामी

(उपजाति छन्द)

हामी दयाहीन भएर बाँच्यौ ।
हामी प्रभाहीन भएर नाच्यौ ।
विवेक हाम्रो सब नै हरायो ।
हामी स्वयम्मा दुविधा उदायो ॥

(१)

छ देश हाम्रो नव फूलबारी ।
बैकदै छ जो सुन्दर भाव भारी ।
आनन्दको रौनकता उठाई ।
हाँसी रहेको छ नि क्यै लजाई ॥

(२)

हुन्छौ हरामी किन आज हामी ।
बौल्ल्यौ कुरा सुन्दरता नछामी ।
विदेशको नक्कल गर्नु हुन्न ।
स्वदेशको आदर छाड्नु हुन्न ॥

(३)

मीठा कला कौशल छन् हजार ।
सौन्दर्य भर्ने भव छन् बजार ।
कर्तव्यले सुन्दरता उचाल्छ ।
सद्भावनाले मनसा उराल्छ ॥

(४)

हामी र हाम्रो नवसिर्जनाले ।
पुर्खाहरूको परिसाधनाले ।
हामी बनौ राष्ट्र महान वीर ।
कैल्यै नबन्ने अकडो अधीर ॥

(५)

छन्द : उपजाति

गण : त/ज.त.ज.गु.गु

गणसंकेत : 551/151.151.151.55

अक्षरसंख्या : ११

विश्राम : ५/६ अक्षरमा

(यो छन्द इन्द्रवज्रा र उपेन्द्रवज्राको मिश्रित रूप हो ।)

४. हाम्रा नेता

(शार्दूलविक्रीडित)

नेता सज्जन छैन क्वै यदि भने के देश बन्ला र यो ।
नेताकै भरमा रह्यौं सब भने यो जीवनी व्यर्थ भो ।
आफ्नो राष्ट्र समाजको प्रगतिमा नेता नलागेपछि ।
हाम्रा दुःख र कष्ट पीर कसले हर्नेछ यी हत्पति ॥

(१)

नेताको गुनगान भव्य तहको अन्यत्र जो सुन्दछौं ।
त्यो सुन्दा मनमा अनेक थरिका संभावना गुन्दछौं ।
चेतिन्नन् तर हा ! यहाँ मुलुकका नेताहरू क्वै पनि ।
जन्ताले जति नै अफाप जनिने गाली गरेता पनि ॥

(२)

सत्तामा कसरी पुगिन्छ तिनको यौटै छ यो चाहना ।
सत्तामा जब पुग्दछन् सहज नै बन्छन् निकै योजना ।
बोल्छन् भाषणमा अनेक रितका नौला कुरा ढुक्क भै ।
गर्छन् अन्तर आत्मले तर अहा ! उन्मादको बैस भै ॥

(३)

डुल्छन् नित्य चुनावमा घरघरै लाजै नमानीकन ।
माफी माग्न सिपालु छन् सफल नै आखा भिजाइकन ।
पाखण्डी पन त्यो लुकाइकन ती घुम्दा अहो ! गाउँमा ।
आफ्नै पार्टी जिताउने रहरले चल्छौं नि हामी उहाँ ॥

(४)

नेताको भर पर्नु हुन्न नपरौं हामी स्वयम् गर्दछौं ।
शिक्षा, स्वास्थ्य र रोजगार नभए केही नहोस् भन्दछौं ।
हामी बन्न सके सचेत सब नै नेता स्वयम् हार्दछ ।
हामीले अबको विकास पथमा हिड्ने कला सिक्नुछ ॥

(५)

छन्द : शार्दूलविक्रीडित
गण : म.स.ज.स.त.त.गु
गणसंकेत : ५५.५५.५५.५५.५५.५५.५
अक्षरसंख्या : १९
विश्राम : १२/७ अक्षरमा

५. असल मान्छे

शालिनी छन्द

हाँसी हाँसी कर्मकर्तव्य गर्ने ।
नाची नाची शान्ति शोभा बटुल्ने ।
मान्छे देखें एक नौला प्रभावी ।
पाएँ उस्को चेतना नै सुभावी ॥

(१)

कालो मैलो भावना छैन केही ।
स्वार्थी लालची चाहना छैन केही ।
मीठो बोल्ने अग्रगामी विचार ।
बोल्दा सोच्ने भावनाको उदार ॥

(२)

सोधें मैले प्रश्न यौटै खुलेर ।
के गर्दामा जान्छ पीडा उडेर ।
बोल्थो उस्ले सर्र हेरी मलाई ।
पीडा उड्छन् गर्न थाले भलाई ॥

(३)

आहाँ ! कस्तो शानशाली मनुष्य ।
होला जस्तो शक्तिको स्रोत सत्य ।
हेर्दा हेर्दै ज्ञानशाली भएँ म ।
गार्गी सीतातुल्य भै शोभिँएँ म ॥

(४)

मान्छे भन्ने जात यो भव्य रैछ ।
शोभादायी चेतना सार रैछ ।
राम्रो भन्ने वस्तुको भाव रैछ ।
मान्छे एउटा सृष्टिको तार रैछ ॥

(५)

छन्द : शालिनी छन्द
गण :म.त.त.गु.गु
गणसंकेत : SSS.SSI.SSI.SS
अक्षरसंख्या : ११
विश्राम : ४/७ अक्षरमा

६. सत्य सन्देश

(उपेन्द्रबज्रा छन्द)

कहेर आफ्ना मनका विचार
सहेर आफ्ना दुख ती हजार ।
छ बाँचन सक्ने जुन जो मनुष्य
सुशान्तिमा त्यो रहला अवश्य ॥

(१)

गरिब होस् वा बहुतै धनी होस्
निकै उचो शिक्षित वा खुनी होस्
घमण्ड छाडीकन चलन सक्ने
मनुष्य नै हुन्छ सदैव रम्ने ॥

(२)

समस्त आफ्ना परिवार साथ ।
सदैव जोडीकन दिव्य माथ ।
पवित्र साँचो व्यवहार गर्ने ।
मनुष्य नै हो सुखसार बुझ्ने ॥

(३)

ज जिन्दगी यो सब घामछायाँ ।
सजाउनै पर्दछ मोह मायाँ ।
भनेर जो त्यै व्यवहार गर्छ ।
उठी धराको सब तत्व बुझ्छ ॥

(४)

स्वदेश निम्ती पसिना नभार्ने ।
बनेर स्वार्थी गफ मात्र गर्ने ।
कुरा छ धेरै तर काम थोरै ।
हुनेछ त्यो व्यक्ति निचो अघोरै ॥

(५)

छन्द : उपेन्द्रबज्रा छन्द
गण : ज.त.ज.गु.गु
गणसंकेत : .SI.SSI.ISI.SS
अक्षरसंख्या : ११
विश्राम : ५/६ अक्षरमा

७. माटो

(इन्द्रवज्रा छन्द)

माटो उचा पार्न सबै जुटौं कि ।
माटो भिजाई पसिना मुछौं कि ।
माटो जिताऊँ सब तत्व खुल्लन् ।
माटो हराए पछि कष्ट रम्लन् ॥

(१)

माटो नयाँ जीवनको प्रभा हो ।
माटो सफा तागतको सभा हो ।
माटो रमे रम्ल हिया सबैको ।
संकष्ट वाधा रहदैन पाको ॥

(२)

यो जीन्दगानी सरदार पार्न ।
जाने बुभ्केको परिवेश सार्न ।
चाहिन्छ माटो श्रम रोप्नलाई ।
संपुज्य आफ्नो भव हेर्नलाई ॥

(३)

मान्छे हरामी जब बन्छ धेर ।
बुभ्दैन आफ्नो प्रतिभा अघोर ।
माटो स्वयम् रुन्छ पिडा फुकाई ।
आफ्नो कला उर्वर त्यो भुकाई ॥

(४)

माटो धरा हो बलबुद्धि चेत,
शोभिन्न जस्मा अनबोध प्रेत ।
माटो नचिन्दा प्रतिभा हरिन्छ,
विश्वासको श्वास कहाँ रहन्छ ॥

(५)

छन्द : इन्द्रवज्रा छन्द
गण : त.त.ज.गु.गु
गणसंकेत : SSI.SSI.ISI.SS
अक्षरसंख्या : ११
विश्राम : ५/६ अक्षरमा

८. के भो मलाई

(वसन्ततिलका छन्द)

आभा गयो सब गए मनका इरादा ।
आए कडा किसिमले अति कष्ट बाधा ।
सम्पूर्ण शान्ति हरियो सुख त्यो हरायो ।
के भो मलाई कसले दुःखमा पुऱ्यायो ॥

(१)

राती निदाउन निकै बल गर्नुपर्छ ।
अत्तालिदै कलकली जल प्यँनुपर्छ ।
केही निदाउन पुगे सपना दगुर्छन् ।
के भो मलाई दुःख पो कसले सहन्छन् ॥

(२)

खान न रुच्छ मनमा पिरताप बढ्दा ।
देखिन्छ के जुनकुरा हुन जान्छ पर्दा ।
हेर्छन् मलाई परका जिवजन्तु सारा ।
के भो मलाई अहिले भन हे पियारा ॥

(३)

कर्तव्यमा दिनदिनै कर यी लगाई ।
चल्दैछ उच्च बलले तर खै कमाई ।
केही मिलेन दुखमा भगवानबाट ।
के भो मलाई किन गो शुभ काटछाँट ॥

(४)

चाहे भलो स्वजनको हितमा रमाएँ ।
संस्कारको मधुर नैतिकता समाएँ ।
खेल्दा कला समयको परिवेशमा म ।
के भो मलाई कसरी सुखमा पुगूँ म ॥

(५)

छन्द : वसन्ततिलका छन्द
गण : त.भ.ज.गु.गु
गणसंकेत : ५५.५५.५५.५५
अक्षरसंख्या : १४
विश्राम : ८/६ अक्षरमा

९. प्रकृतिको महात्म्य

(मालिनी छन्द)

प्रकृति कति छ राम्रो शानदायी उदात्त ।
प्रकृतिसँग मिलेको याम बन्दैन मत्त ।
प्रकृति जब रमायो सृष्टि सौन्दर्य छायो ।
अधमपन हरायो सिर्जना भव्य आयो ॥

(१)

जब जब दुखपीडा चल्मलाई रहन्छन् ।
विविध थरि समस्या मात्र आई रहन्छन् ।
त्यसबखत कलाको मूल्य नै क्षीण बन्छ ।
प्रकृतिरस बहेमा मात्र त्यै दिव्य बन्छ ॥

(२)

पथिक मनुजलाई शान्तिले गर्न यात्रा ।
अतुल नवप्रभाको शोभिलो बह्नु मात्रा ।
प्रकृति कृति कलाको उच्च चाहिन्छ प्यार ।
तब त सहज राम्रा काम बन्छन् हजार ॥

(३)

प्रकृतिसँग हजारौं कामना छन् उदार ।
प्रकृतिपथसँगै छन् शक्तिशाली बजार ।
प्रकृतिसँग छ खाना, वस्त्र नाना र बास ।
प्रकृतिसँग छ सारा औषधीको निवास ॥

(४)

प्रकृतिपन रिसाए हुन्छ नोक्सान मात्र ।
सकल मनुज बन्छन् जीवमा तुच्छ पात्र ।
प्रकृतिरस सबैको प्राण हो ठान्नुपर्छ ।
प्रकृतिसित रमाई फूलभै बाँच्नुपर्छ ॥

(५)

छन्द : मालिनी छन्द
गण : न.न.म.य.य
गणसंकेत : III.III.ISS.ISS.ISS
अक्षरसंख्या : १५
विश्राम : ८/७ अक्षरमा

१०. गाउँमै जाऊँ

(भ्याउरे छन्द)

गरीब तिमी म पनि छैन धनीको लहरमा ।
के दुःख भोग्नु विवेकहीन वस्ती यो शहरमा ।
गाउँमै जाऔँ गाउँमै जाऔँ शहर छाडेर ।
के हुन्छ साथी यो दुःख भोगी विवेक मारेर ॥

(१)

गाउँका मीठा सुन्तला, अम्बा, केरा पो सम्झिएँ ।
त्यो हावा पानी अजस्रोत र दुध कल्पिएँ ।
हलो र जुवा, कोदाली खेत रोपाईँ सम्झिएँ ।
गाउँको स्वच्छ त्यो परिवेश सम्भेर बल्झिएँ ॥

(२)

मकैका ठेला, गहुँको रोटी र ढिडो कोदीको ।
काँक्रा र फर्सी, घिरौला, सिमी, करेला, बोडीको ।
स्वादिलो माया गएन मेरो हृदय रसायो ।
गाउँमै जाने सत्कर्म गर्ने भावना जगायो ॥

(३)

ती बुढी आमा, दिदी र बैनी, सानीमा भाउजु ।
लैवरी भाका गाएर नाच्छन् बजाई पाउजु ।
ढिकी र जाँतो मेला र पातमा भरेका पसिना ।
छन् हाम्रै कर्म कर्तव्य दाना बाक्ला र मसिना ॥

(४)

गाउँले हाम्रो सभ्यतालाई शहरमा नफालौँ ।
बञ्चरो आफ्नै खुट्टामा हानी शरीर नगालौँ ।
गाउँका खेत, पशु र पंक्षी स्वागत गर्नेछन् ।
गाउँमै जाऔँ ए प्यारा साथी ती पाखा रम्नेछन् ॥

(५)

छन्द : भ्याउरे

अक्षरसंख्या : १६

विश्राम : ५/५/६ अक्षरमा

(यो छन्द लोक छन्दको एक भेद हो । यसलाई पछिल्लो समयमा मुनामदन छन्द पनि भन्ने गरिएको छ । यो अन्त्यानुप्रास नतोडिने गरि सल्ल बग्ने खालको हुनुपर्छ ।)

११. युवा

(भुजङ्गप्रयात छन्द)

युवा देशका हुन् सुनौला बिहान ।
युवा स्वच्छ संसारका उच्च शान ।
युवा जोश यो देशका सम्पदा हुन ।
बिहानी उषाका नयाँ चेतना हुन् ॥

(१)

स्वदेशी पनामा युवा कर्म गर्छन् ।
नयाँ सिर्जनाको कला कर्म भर्दछन् ।
रमाई कुनै कल्प संकल्प गर्छन् ।
यही पुण्य धर्तीसँगै प्रेम छर्छन् ॥

(२)

हिजो गर्छु भन्ने गरेनन् कसैले ।
घडा भर्छु भन्थे भरेनन् कसैले ।
त्यसैले जुटौं है युवा जोश बोकी ।
कहाँ फल्छ बाली विरुवा नरोपी ॥

(३)

नयाँ सभ्यताकी युवा हुन् विचारी ।
सुकर्तव्यका हुन् युवा कर्मचारी ।
सदाचार आस्था र विश्वास आश ।
अगाडि वीरताका उज्याला प्रकाश ॥

(४)

युवा उच्च आशा र संभावना हुन्
कलाकान्ति छर्ने मिठा चाहना हुन् ।
अँधेरी निशामा नसल्की हुँदैन ।
युवा घामजस्तै नभुल्की हुँदैन ॥

(५)

छन्द : भुजङ्गप्रयात छन्द

गण : य.य.य.य

गणसंकेत :।।।.।।।.।।।.।।।

अक्षरसंख्या : १२

विश्राम : ५/७ अक्षरमा

१२. इच्छा

(भूजङ्गप्रयात छन्द)

अनेकौं थरीका ममा चाहना छन् ।
नदीभै बहेका म मा भावना छन् ।
म इच्छा अनेकौं पुरा गर्नलाई ।
अहोरात्र खट्ने बनुं कर्मवादी ॥

(१)

म मस्तै उठुं है उठेँ भै पहाड ।
सकू बन्नलाई नदीका बहाड ।
अहंकारलाई हटाऊँ सदा म ।
बनुं सत्यवादी सदा सर्वदा म ॥

(२)

बनाएर बाँचू म अस्तित्व बेग्लै ।
नयाँ भावनाका प्रभाती समेट्दै ।
बनी गीत, सङ्गीत आफ्नै चलाको ।
म प्यासी बनुं है स्वदेशी पनाको ॥

(३)

बनु शब्दको शान सम्पन्नशाली ।
सजाएर राखू मिठा कावयवाली ।
कलामा खुलोस् उच्च श्रृंगार मेरो ।
स्वयंमभिन्न कैल्यै नदेखू अर्धेरो ॥

(४)

म स्वच्छन्द आकाशमा उड्न पाउँ ।
सधै राष्ट्रवादी बनी हिड्न पाऊँ ।
म यो राष्ट्रलाई उठाएर बाँचू ।
सबै विश्वलाई जगाएर नाचू ॥

(५)

छन्द : भूजङ्गप्रयात छन्द
गण : य.य.य.य
गणसंकेत :।।।.।।।.।।।.।।।
अक्षरसंख्या : १२
विश्राम : ५/७ अक्षरमा

१३. छोरीप्रति

(शार्दूलविक्रीडित छन्द)

तिम्रो जन्म हुँदा सुरम्य धरती हाँसीरहेकी थिइन् ।
पाखा पर्वत भन् चराचरसँगै नाची रहेकी थिइन् ।
हाम्रा यी मनमा अनेक सपना आई रमेका थिए ।
सारा जीवन नै सफा चट हुने बान्की खुलेका थिए ॥

(१)

आँखाभिन्न हजार स्वप्न बटुली छोरी तिम्री जन्मियौं ।
हाम्रा यी मुटुमा सदैव रहने सद्भाव आस्था भयौं ।
तिम्ले चिन्तनशील भै प्रगतिमा लागेर उत्साहले ।
एउटा सभ्य समाज खोज्नु सहजै आफ्नै कला जोशले ॥

(२)

आफ्नै नैतिक साथ कर्मपथमा नड्ग्रा खियाईकन ।
लम्केमा सब पुग्छ, पुग्छ हुन गै तिम्रै सफा जीवन ।
तिम्रो शक्ति बढोस् हरेक दिनमा लड्ने समस्यासित ।
तिम्रो उच्च विचारमा सहज नै यै राष्ट्रको होस् हित ॥

(३)

तिम्रो जीवन स्वच्छ होस् प्रगतिमा विश्वास गाढा बढोस्
इच्छा पूर्ण हओस् समग्र मनमा आशा नयाँ भल्कियोस् ।
तिम्रो स्वच्छ मुहारमा प्रगतिमा सम्भावना छन् कति ।
गर्नु काम सदैव स्वच्छ मनले सोचेर भ्याए जति ।

(४)

तिम्ले बन्न सके बतास नभको पन्छाउँदै बादल ।
जाग्छन् उर्वर भै बिहान पखका तिम्रा अनेकौं पल ।
तिम्रो त्यो शिर भुक्न हुन्न कहिल्यै बन्नू तिम्री सज्जन ।
तिम्रो लक्ष्य बनोस् “चढूँ हिमचुली” जाऊँ नथाकीकन ॥

(५)

छन्द : शार्दूलविक्रीडित
गण : म.स.ज.स.त.त.गु
गणसंकेत : SSI.IIS.ISI.IIS.SSI.SSI.S
अक्षरसंख्या : १९
विश्राम : १२/७ अक्षरमा

१४. दशैँ

(अनुष्टुप छन्द)

दशैँ आयो दशैँ आयो देशैभरि रमाइलो ।
पाखा पर्वत लेकैमा र फाँटमा घमाइलो ।
पशुपंक्षी पनि नाच्छन् रमाउँछन् प्रफुल्ल भै ।
नेपाल देश देखिन्छ शोभायमान विश्व भैँ ॥

(१)

हाम्रो संस्कार सौन्दर्य दशैँमा छ प्रकाशित ।
दशैँको भाव बुभ्दामा को हुँदैन प्रभावित ।
दशा हैन दशैँ हाम्रो दशा भन्न हुँदैन हे ।
आ-आफ्नो गक्ष हेरेर सबैले हो मनाउने ॥

(२)

दशैँले दिन्छ सन्देश सत्यको हुन्छ जीत नै ।
असत्य भावना भाग्छन् खुल्दछन् सत्य भाव नै ।
आशीर्वाद ठूलाबाट सानाले लिनु पर्दछ ।
नीति, धर्म र संस्कार सबैले मान्नु पर्दछ ॥

(३)

कोही भन्छन् दशैँ कालो चाड हो नमनाउनु ।
म भन्छु तर निर्धक्क भाग्य हो यो मनाउनु ।
दशैँ हो कर्मकर्तव्य गर्न नित्य सिकाउने ।
टीका र जमराभिन्न विश्वशान्ति सजाउने ॥

(४)

दशैँमा पिड खेलेर बालक जो रमाउँछन् ।
आदर्श सिर्जना मार्ग भोलिलाई समाउँछन् ।
दशैँ मान्न नपाएका नचाहेका सबै जन ।
प्रफुल्ल कहिल्यै हुन्नन् खुल्दैन तिनको मन ॥

(५)

दशैँको उच्चतामाथि प्रश्नचिन्ह लगाउने ।
दशैँलाई धनीमानी वर्गको चाड भन्दिने ।
काम नहोस् कतैबाट विन्ती मेरो यथार्थमा ।
भलो होस् सबको भन्दै म दिन्छु शुभकामना ॥

(६)

छन्द : अनुष्टुप

यस छन्दको पाचौँ, छैटौँ र सातौँ अक्षर म गण -155 हुन्छ भने तेह्रौँ, चौधौँ र पन्ध्रौँ अक्षर ज गण -151 हुन्छ । अक्षर संख्या सोह्र भएको यो छन्द आठ अक्षरमा विश्राम हुन्छ ।

१५. सिर्जनासार माटो

(शार्दूलविक्रीडित छन्द)

माटोको महिमा अपार छ सधैं यो सिर्जना सार हो ।
माटो हुन्छ अमूल्य भाव रसको यो अन्न भण्डार हो ।
माटो बुझ्न सके बुझिन्छ अनि पो यो जिन्दगानी सबै ।
हाम्रो जीवन यो असम्भव छ है बाँचिन्न माटो नभै ॥

(१)

माटोमा पसिना चुहाउन सके सप्रन्छ यो जिन्दगी ।
हाम्रो जीवन यो फुलाउन सधैं यै हो नि स्रोतस्विनी ।
माटामा लटरम्म फल्दछ अहो ! सौभाग्यका श्रीफल ।
माटो नै अविछिन्न जाग्दछ जसै गर्दै अनेकौं बल ॥

(२)

हाम्रा पाउ यहाँ अड्याउनु परे माटो यही चाहिने ।
हाम्रा शाश्वत सिर्जनाभरि सधैं यै दिव्यदाता हुने ।
हाम्रा उन्नतिशील मार्गहरूमा आधार यै बन्दछ ।
हाम्रा पौरख खर्चिने बखतमा यै उच्च भै खुल्दछ ॥

(३)

हाम्रा चिन्तनका प्रत्येक तहमा माटो छ हौस्याउने ।
हाम्रा कल्प विकल्पमा युग युगौं यै गर्छ मौलाउने ।
हाम्रो प्राण भएर यो जगतमा आफै फुकेको सधैं ।
माटोकै शुभप्यारले मनुजता सारा जिएको छ है ॥

(४)

छन्द : शार्दूलविक्रीडित
गण : म.स.ज.स.त.त.गु
गणसंकेत : SSI.IIS.ISI.IIS.SSI.SSI.S
अक्षरसंख्या : १९
विश्राम : १२/७ अक्षरमा

१६. राष्ट्रप्रतिको इच्छा

(मन्दाक्रान्ता छन्द)

नेपाली हो सबजन मिलौ भावना उच्च राखौ ।
शोभादायी वनचउरमा सत्यकै बीज रोपौ ।
हामी अल्ल्छी यदि हुन गए हुन्न कैल्यै विकास ।
हामी नै हौं प्रगतिपथका अग्रगामी निकास ॥

(१)

त्यागौं नासौं अपशकुन औ अन्धविश्वासलाई ।
सिक्रदै हाम्रा चलन अरूले लाभ लिऊन् प्रशस्त ।
सिक्रदै हाम्रा चलन अरूले लाभ लिऊन् प्रशस्त ।
हामी कैल्यै पनि अधि नहौं पार्न कर्तव्य नष्ट ॥

(२)

भ्रष्टाचारी मुलुक चुसुवा उर्फ सामन्तलाई ।
नेपालीको हक र हितका बाधकी मूर्खलाई ।
ल्याऊँ चाँडै सबजना मिली कानुनी कट्टरामा ।
बहुला जस्ले मुलुक सब यो उच्चताका धरामा ॥

(३)

हाम्रो आफ्नै गहन गरिमा शान्तिको व्यप्ततामा ।
पूर्वाको त्यो समरपथको वीरताको प्रभामा ।
हामी जागे रिपुहरू सबै हार्दछन् हार्दछन् ती ।
सीमा छाडीकन परपरै भाग्दछन् भाग्दछन् ती ॥

(४)

नेता ल्याऊ प्रगतिपथका योजना ती हजार ।
आफ्नै चोखो श्रम र सीपमा जिन्दगानी गुजार ।
भ्रष्टाचारी नभई जिउँदा हुन्छ ज्यादै मजा रे ।
नेपाली बबै पनि त परोस् बन्न अन्ना हजारे ॥

(५)

हाम्रा माटो विचलित नहोस् मुस्कुराओस् अनन्त ।
हाम्रो बाटो प्रगतिसतमा तन्कियोस् भै अजन्त ।
हाम्रो पाखा हिमशिखरको शान हामी बढाऔं ।
यिन्कै न्यानो अतिब रसिलो काखमा मर्न पाऔं ॥

(६)

छन्द-मन्दाक्रान्ता

गण-म.भ.न.त.त.गु.गु

गणसंकेत-SSS.SII.III.SSI.SSI.SS

अक्षरसंख्या-१७

विश्राम-४/६/७अक्षरमा

१७. सन्देश

(इन्द्रवज्रा छन्द)

मान्छे महासत्य बनी रहेमा ।
कर्तव्य गर्ने मनसा सजेमा ।
साफल्यतामा पुगिहाल्छ चाँडो ।
भिज्दैन उस्को पदवीच काँडो ॥

(१)

अल्ल्ही हरामी जब बन्छ मान्छे
कर्तव्य आफ्नो जब भुल्छ मान्छे ।
उस्को भलो हुन्न कसै कदापी
ऊ मर्छ चाँडो दुखले नपाकी

(२)

त्यो भाल पारे अति स्वच्छ शान्त ।
विश्वास राखेपछि कर्मभिन्न ।
मान्छे उदात्ती जनभिन्न पर्छ ।
उस्को समस्या सब शीघ्र टर्छ ।।

(३)

सेवा नगर्ने जन उच्च हुन्न ।
मेवा मीठो क्यै करमा रहन्छन ।
सामन्तवादी जनमा गनिन्छ ।
आदर्श बन्ने पथ नै भुलिन्छ ॥

(४)

संभावनाको पथ खोज्नुपर्छ ।
दुर्भावनाको पथ त्याग्नुपर्छ ।
मान्छे कलाकार उचा भएमा ।
सम्मान मिला प्रतिभा बढेमा ॥

(५)

छन्द : इन्द्रवज्रा छन्द
गण : त.त.ज.गु.गु
गणसंकेत : SSl.SSl.SSl.SS
अक्षरसंख्या : ११
विश्राम : ५/६ अक्षरमा

१८. परिवेशको छाप

(लोक छन्द)

परिवेश जस्तो हुन्छ, मान्छे त्यस्तै बन्छ ।
परिवेशलाई अनुकूल बनाउनुपर्छ ।
मान्छे बीच सम्बन्धको आधार परिवेश ।
सप्रनु र विग्रनुको मार्ग परिवेश ॥

(१)

सत्य, न्याय, धर्म अनि संस्कारका कुरा ।
अन्याय र असत्यका दुर्भावका कुरा ।
परिवेश भित्रै हुन्छन् चिन्त सक्नुपर्छ ।
जो चाहिने विषयलाई मात्र लिनुपर्छ ॥

(२)

मान्छे अनुसार बन्छ परिवेश सबै ।
कर्मकर्तव्यले खुल्छ परिवेश सँगै ।
देवी देउता ईश्वरको या त भगवानको ।
समष्टिमा पूजा हुन्छ परिवेशमै तिन्को ॥

(३)

अपमान अपवाद उपकार कर्म ।
परिवेशले सिकाउँछन् अनेकन गर्न ।
व्यक्तिवादी प्रवृत्तिमा स्वार्थवादी बन्न ।
अस्वीकार गर्नुपर्छ परिवेश सज्ज ॥

(४)

बालबालिका, रोगी, बृद्ध सबै मनुष्यको ।
परिवेश एकै हुन्छ हुन्छ अनेक त्यो ।
आफ्नो आफ्नो गक्षबाट परिवेश सजौं ।
सामाजिक उन्नतिमा कर्मभाव भजौं ॥

(५)

छन्द : कर्खा
अक्षरसंख्या : १४
विश्राम : ८/६ अक्षरमा

१९. भूकम्पपीडा

(शिखरिणी छन्द)

अहो ! के भो यस्तो धरमर भयो मानव जुनी ।
छिर्यो आयो चम्क्यो प्रकृति बलियो तागत बुनी ।
अहो ! कस्तो कालो नियत विधि भूकम्प हुनगो ।
सजाएका सारा सुसफल कला नासिन गयो ॥

(१)

नभोगी साँचेका धनजति सबै शीघ्र पुरिए ।
युवावृद्धा, बाला, पुरुष, महिला सज्जन गए ।
बने कैयौँ मान्छे अवल टुहुरा घायल बरा ।
दया, माया, श्रद्धा, सकल तिनमा राख न धरा ॥

(२)

गयो हाम्रो प्यारो शुभ धरहरा संस्कृति गयो ।
ढले देवी द्यौता अनि सहरको शोभन गयो ।
प्रभा मीठो राम्रो सरस भर हाम्रो गलित भो ।
पछिल्लो पुस्ताको धवल धन सच्चा खतम भो ॥

(३)

अहो के गर्ने हो मनभर भयो कम्प ननिको ।
रसाए आँखा यी अविदित भयो भाव मनको ।
सबै हामी लागौँ अतिव सहयोगी बनिकन ।
सफा राखौँ आफ्नो प्रखर बल सज्जे तनमन ॥

(४)

छ यो बिन्ती मेरो मनुज अब क्वै मर्न नपरोस् ।
कसैको आँखामा दुखित मनको आँसु नभरोस् ।
नआओस् धर्तीमा यस किसिमको कम्प कहिल्यै ।
मिलोस् हामीलाई सहज सूचना शीघ्र पहिल्यै ॥

(५)

छन्द : शिखरिणी

गण : य.म.न.स.भ.ल.गु

गणसंकेत : ११.१११.११.११.११.११

अक्षरसंख्या : १७

विश्राम : ६/११ अक्षरमा

२०. माया

(शालिनी छन्द)

माया भन्ने भाव कस्तो रहेछ ।
मायामा नै विश्व अड्ने रहेछ ।
माया बाँड्छन् आज मान्छे रमाई ।
हाँस्छन् मान्छे स्वच्छ बानी कमाई ॥

(१)

माया पाए कोइली नाचन थाल्छ ।
मायाले नै चित्तलाई पगाल्छ ।
माया आफैँ दिव्यता चेतना हो ।
शोभा भर्ने चाहको भावना हो ॥

(२)

माया बढ्दा सृष्टि सौन्दर्य बढ्छ ।
माया गर्ने आत्ममा दृष्टि गढ्छ ।
माया गर्दा बन्छ मान्छे चनाखो ।
माया कैल्यै हुन्न दुष्ट अपाको ॥

(३)

देवी चौता एकता साथ बोल्छन्,
माया गर्ने उच्चता भाव खोल्छन् ।
भाका छोपी गीत गुञ्जन्छ हेर ।
मायाले नै मित्रता बढ्छ धेर ॥

(४)

माया गर्ने सामु भुक्छन् समस्त ।
माया गर्दा हुन्छ मान्छे सशक्त ।
फेरी माया त्यागको प्रार्थना हो ।
माया आफैँ स्वच्छता सिर्जना हो ॥

(५)

छन्द : शालिनी छन्द
गण : म.त.त.गु.गु
गणसंकेत : SSS.SSI.SSI.SS
अक्षरसंख्या : ११
विश्राम : ४/७ अक्षरमा

२१. मेरो अठोट

(भूजङ्गप्रभात छन्द)

जहाँका शिला छन् सधै देवतुल्य ।
जहाँका नदी छन् सुशान्ती अमूल्य ।
म त्यै देशमा कर्म कर्तव्य छर्छु ।
यही पुण्य धर्ती सदा प्रेम गर्छु ॥

(१)

यहीं हुर्किएको घुमेको डुलेको ।
म आफै रमाई जहाँ हो खुलेको ।
म यै ठाउँका सम्पदामा रमाई ।
सधैं गर्छु आफ्नो खुसीले कमाई ।

(२)

म उठ्नेछु आफै कुसंस्कार रोकी ।
र जुट्नेछु माटो सयौँ बार बोकी ।
म मेरो बुताले सिँगारेर देश ।
म नेपाललाई बनाऊँ विशेष ॥

(३)

बिहानी प्रभाको सदा खोज गर्छु ।
नयाँ दीप बाल्ने खुला सोच गर्छु ।
सधैं चेतनामा अगाडि सरेर ।
म नौला सुनौला कलाकर्म गर्छु ॥

(४)

म यस्तो नयाँ कल्प संकल्प रच्छु ।
तपस्वी बनेरै घडा भर्न सक्छु ।
म यो देशमा सिर्जना दीप बाल्छु ।
सधैं अग्रगामी कदम् चाल्छु, चाल्छु ॥

(५)

छन्द : भूजङ्गप्रयात छन्द
गण : य.य.य.य
गणसंकेत : १५५.१५५.१५५.१५५
अक्षरसंख्या : १२
विश्राम : ५/७ अक्षरमा